

SVENSKA KYRKANS
UTREDNINGAR
2016:1

KOMMENTARER

FÖRSLAG KYRKOHANDBOK
FÖR SVENSKA KYRKAN
DEL I

Kommentarer
FÖRSLAG KYRKOHANDBOK FÖR SVENSKA KYRKAN
DEL I

KOMMENTARER

**FÖRSLAG
KYRKOHANDBOK
FÖR SVENSKA KYRKAN
DEL I**

Svenska kyrkans utredningar 2016:1
Bibeltexter återges med tillstånd av Svenska Bibelsällskapet

OMSLAGSFOTO Alex och Martin/IKON

PRODUKTION Verbum AB, verbum.se

TRYCK Elanders Sverige AB, Mölnlycke 2016

ISBN 978-91-526-3496-7

Kyrkohandboksförslaget finns på Svenska kyrkans externa webbplats
www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken

KYRKOKANSLIET

Postadress: 751 70 Uppsala, besöksadress: Sysslomansgatan 4

Telefon: 018-169500, fax: 018-169640

www.svenskakyrkan.se

Förord

Den 16 december 2015 beslöt kyrkostyrelsen att remittera ett reviderat kyrkohandboksförslag under våren 2016. Dessutom beslöt kyrkostyrelsen att remittera kyrkoordningsändringar som föranleds av kyrkohandboksförslaget.

Förslaget är en omarbetning av 2012 års kyrkohandboksförslag, utifrån revisionsuppdrag, försöksverksamhet och de sammanlagt 636 remissvar som inkom i februari 2014.

I denna kommentarsvolym redovisas kyrkohandboksrevisionens uppdrag från kyrkostyrelsen, arbetsformer och process. Principiella överväganden diskuteras, till exempel barnperspektiv och teologiska, språkliga och musikaliska perspektiv. Beredning och granskning 2014 och 2015 redovisas. Förändringarna i förslaget uppmärksammas avseende såväl övergripande frågeställningar som gudstjänstordningarnas olika delar och moment, böner, texter och gudstjänstmusik.

Syftet med dessa kommentarer är att vara ett underlag för att remissinstanserna ska kunna sätta sig in i och bedöma kyrkohandboksförslaget. Avsikten är också att de avvägningar som beskrivs i denna volym ska vara ett bidrag till samtal om gudstjänst i församlingarna.

Kyrkostyrelsen beslöt den 16 december 2014 om en tidsplan för kyrkohandboksrevisionen för beslut i kyrkomötet 2017 och ibrukatagande av en ny handbok 2018.

Uppsala den 16 december 2015

Solveig Ininbergs

Boel Hössjer Sundman

Ingegerd Sjölin

Bengt Almfjord

Henrik Tobin

Dag Tuvelius

Sammanfattning

I denna kommentarsvolym fördjupas de överväganden som ligger till grund för det reviderade kyrkohandboksförslaget. Volymen är indelad i åtta kapitel.

I det första kapitlet redovisas kyrkohandboksrevisionens uppdrag, arbetsformer och process. Sammanhanget med den översyn som startade 1997 tydliggörs. När kyrkostyrelsen beskrev revisionsuppdraget 2006 underströks att 1986 års kyrkohandbok i huvudsak fungerar väl. År 2009 beslutade kyrkostyrelsen att genomföra en mer genomgripande revision av Den svenska kyrkohandboken.

I kapitel två diskuteras principiella överväganden. Särskilt uppmärksammas barnperspektiv och betydelsen av ett inkluderande språk. Resonemanget relaterar till överväganden inför kyrkohandboksförslagen 2000 och 2012 med remissbehandling. Vidare diskuteras anpassningen till Bibel 2000 och kyrkorättsliga, ekumeniska, språkliga och musikaliska överväganden. I ett avsnitt diskuteras gudstjänstens grundläggande handlingsmönster.

Det tredje kapitlet beskriver det övergripande remissresultatet 2014. Då uppmärksammas behov av förändringar utifrån remissvar. Det fjärde kapitlet utvecklar barnperspektivet i revisionen genom fördjupning utifrån fokusgrupper med barn och unga.

Det femte kapitlet redovisar bearbetning och granskning efter remissomgången. Då uppmärksammas bearbetningsfasen hösten 2014 och granskningsfasen 2015 med sakgranskare och sakkunniga inom teologi, språk och musik samt seminarier om dogmgudstjänsten och konfirmationsgudstjänsten. Vidare beskrivs styrning och förankring i kyrkohandboksrevisionen.

Det sjätte kapitlet beskriver förändringar i det reviderade kyrkohandboksförslaget med överväganden utifrån ett barnperspektiv och teologiska, språkliga och musikaliska överväganden.

Bearbetningar har i Den allmänna gudstjänsten särskilt gjorts i böner och andra texter utifrån treenighetsperspektiv, kristologi, eskatologi och uttryck för synd i vissa texter. Barnperspektiv har inarbetats särskilt i anvisningar, Samling, Ordet och Måltiden. Språkliga bearbetningar eller omarbetningar har framför allt skett i vissa av texterna i Samling, förböner och vissa prefationer och nattvardsböner. Musiken i kyrkohandboken har genomarbetats utifrån aspekter att värna den liturgiska traditionen, genretrohet och användarvänlighet. Två lovsånger har återkommit från 1986 års kyrkohandbok i Gudstjänstmusik A. I Gudstjänstmusik B till E har responsorial sång framhävt. Nya musiksatser har tillförts i Gudstjänstmusik C och E som ersätter satser i kyrkohandboksförslaget från 2012. En ordning för Påsknattsmessa har tillkommit i förslaget.

De kyrkliga handlingarna har framför allt bearbetats i dopgudstjänsten och konfirmationsgudstjänsten. I dopgudstjänsten har en översyn gjorts med förändringar i samlingsord, inledningsord (tidigare tydningssord), befrielsebön, dopböner och förböner. En ordning finns för dop i krissituation. I konfirmationsgudstjänsten har bearbetningar framför allt skett i gudstjänstens inledande del. En fakultativ fråga till konfirmanderna har återkommit. Bearbetningar har skett i vissa texter i vigselgudstjänsten och begravningsgudstjänsten. En ordning för begravning av dödfött barn eller barn som dött i späda ålder har tillkommit. Även för De kyrkliga handlingarna har bearbetningarna integrerats med ett barnperspektiv.

Det sjunde kapitlet är ett kort avsnitt om behov av olika fördjupnings-, väglednings- och stödmaterial för gudstjänster.

I det åttonde kapitlet utvecklas förslag till kyrkoordningsändringar med anledning av förslaget till ny kyrkohandbok. Här uppmärksammas särskilt den liturgiska musikens frihet och förslag att kunna använda annan musik till kyrkohandbokens texter utan att detta behöver anmälas till domkapitlet.

Innehåll

Förord 5

Sammanfattning 6

1 | Om revision av Svenska kyrkans kyrkohandbok 12

Uppdrag – från översyn till revision 12

Organisation – process, arbetsgrupper och tidsramar 14

2 | Principiella överväganden 18

Inkluderande språk 19

Barnperspektiv övergripande 20

Överväganden Bibel 2000 23

Kyrkorättsliga överväganden 23

Ekumeniska överväganden 24

Språkliga överväganden 25

Musikaliska överväganden 26

Gudstjänstens grundläggande handlingsmönster 28

3 | Remissresultat 2014 31

Remissvaren om 2012 års kyrkohandboksförslag 31

Perspektiv om barn och unga 34

Behov av förändringar utifrån remissvar 37

Kyrkohandbokens namn, inledning och anvisningar 37

Teologi, språk och musik 38

Dopgudstjänsten och konfirmationsgudstjänsten 39

4 | Fokusgrupper – barns och ungas upplevelse av gudstjänst 40

5 | Bearbetning och granskning 2014 och 2015 42

Bearbetning teologi, språk och musik 42

Granskning av bearbetat förslag 44

Styrning och förankring 47

6 | Förändringar i det reviderade kyrkohandboksförslaget 49

Överväganden barnperspektiv	49
Teologiska överväganden	50
Språkliga överväganden	52
Musikaliska överväganden	53
Övergripande om musikaliska förändringar	54
Gudstjänstmusik A	56
Gudstjänstmusik B till E	57
Annan musik till kyrkohandbokens texter	59
Två volymer med olika delar	60
Gudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning	61
Fasthet, frihet och alternativ	62
Kyrkohandbokens namn och inledande anvisningar	62
Latinska benämningar	64
Julotta, Långfredagsgudstjänst, Påsknattsmässa och Sjukkommunion	64
OM DEN ALLMÄNNA GUDSTJÄNSTEN	66
Samling	66
Inledningsord	66
Bön om förlåtelse	69
Förlåtelseord, Löftesord och Överlåtelsebön	71
Kristusrop	73
Lovsången och Dagens bön	74
Ordet	77
Antal bibelläsningar, Församlings svar, Hallelujarop och Trosbekännelsen	77
Kyrkans förbön	78
Måltiden	80
Lovsägelsen	80
Helig	84
Nattvardsbönen	84
Brödsbrytelsen och Fridshälsningen	88
O Guds Lamm	88
Kommunionen	89
Bön efter kommunionen	89
Sändning	90
Lovprisning, Välsignelsen och Sändningsord	90

OM DE KYRKLIGA HANDLINGARNA	91
Dopgudstjänst	91
Samlingsord, Inledningsord och Tackbön	93
Befrielsebön och bibelläsningar	94
Dopböner, välkomnande och förböner	95
Dop i krissituation	95
Ordning för bikt	96
Konfirmationsmessa/-gudstjänst	96
Anvisningar, Samlingsord och Inledningsord	96
Fakultativ fråga till konfirmanderna	97
Dopperspektiv, Förbön och måltidens moment	98
Vigselgudstjänst	99
Inledningsord, förböner	99
Bön över ringen/ringarna, Löften och Tillkännagivandet	99
Begravningsgudstjänst	100
Begravning av dödfött barn eller av barn som dött i späda ålder	100
Böner vid griftetal, andra texter och anvisningar	100

7 | Annat material 102

8 | Förslag till kyrkoordningsändringar med anledning av förslaget till ny kyrkohandbok 103

Den liturgiska musikens frihet	103
Gudstjänstbegreppen i kyrkoordningen	105
Kyrkohandbokens namn	109
Välsignelse över registrerat partnerskap	110
Beslut om huvudgudstjänstens former, uppbyggnad, utformning och alternativa moment	110

1 | Om revision av Svenska kyrkans kyrkohandbok

UPPDRAG – FRÅN ÖVERSYN TILL REVISION

I slutet av 1990-talet togs initiativ till översyn eller revision av tre av Svenska kyrkans gudstjänstböcker – *Den svenska kyrkohandboken*, *Den svenska evangelieboken* och *En liten bönbok*. I mars 1997 samt mars 1998 formulerade Centralstyrelsen ett antal motiveringar för en översyn av kyrkohandboken (sammanfattade här). Centralstyrelsen framhöll då behovet av

- språklig anpassning till den nya bibelöversättningen (Bibel 2000)
- att följa upp kyrkomötesmotioner i kyrkohandboksfrågor från 1997 och framåt
- att relatera till de ekumeniska översättningarna av trosbekännelserna och Herrens bön
- att tillse att kyrkohandboken överensstämmer med kyrkoordningen
- att lägga stor vikt vid frågan om inklusivt språk

Förslag för de tre gudstjänstböckerna lades fram 2000. Som resultat av remissutfallet beslutade kyrkostyrelsen efter samråd med biskopsmötet att lägga fram en bok i taget för beslut i kyrkomötet. Kyrkomötet fattade år 2002 beslut om en ny evangeliebok och år 2005 om en ny bönbok.

Kyrkostyrelsen beslutade vidare i april 2006 om fortsatt översyn av *Den svenska kyrkohandboken*. Erfarenheter från 2000 års förslag med dess remissomgång skulle beaktas. Kyrkostyrelsen beslutade också att från översynen 1997–2000 bibehålla följande uppdrag (sammanfattade här):

- anpassning till Bibel 2000
- anpassning till kyrkoordningen
- bearbetning av liturgiska formuleringar för att finna ett mer inkluderande språkbruk

Vidare underströk kyrkostyrelsen ”att 1986 års kyrkohandbok i huvudsak fungerar väl och att det alltså är fråga om en översyn och inte en revision”. Översynen skulle börja med dels en övergripande reflektion om gudstjänsten, och dels ett arbete med Svenska kyrkans mässordning. Kyrkostyrelsen angav teologiska och pastorala frågeställningar som skulle behandlas i reflektionen och i arbetet med en grundordning för mässans firande. Det handlade bland annat om vad det innebär att fira gudstjänst som återspeglar Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära i en tid präglad av lokal gestaltning och stor alternativrikedom. Det handlade vidare om vad det innebär att då fastställa en gemensam kyrkohandbok och vad det innebär att säkerställa ett igenkännande lokalt och i Svenska kyrkan som helhet. Till reflektionen skulle också höra konsekvenser för domkapitlens tillsyn, i anslutning till frågor om lokal gestaltning. Dokumenten *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006-års kyrkohandboksgrupp* och *Mässans grundordning* som presenterades för kyrkostyrelsen i december 2009 sändes på remiss till domkapitlen våren 2010.

Biskopsmötet menade i oktober 2009 att det fanns starka skäl att förorda en revision av kyrkohandboken, istället för en översyn. Kyrkostyrelsen beslutade i december 2009 om en mer genomgripande revision, att den skulle föregås av försöksverksamhet samt att de kyrkliga handlingarna skulle inkluderas (se vidare *Förklaringar till Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 13).

Efter remissomgången, våren 2010, om de två dokumenten från arbetets reflektionsfas påbörjades revisionen av kyrkohandboken. Som en inledande del av revisionen av De kyrkliga handlingarna tillsattes i projektet fyra arbetsgrupper för respektive kyrklig hand-

ling dop, konfirmation, vigsel och begravning. Två experter arbetade med ordning för Bikt. Gruppernas uppgift var att presentera en teologisk och pastoral färdriktning för respektive gudstjänst. Som en konsekvens av resonemangen kunde konkreta gudstjänstförslag föreslås. Gruppernas uppdrag avslutades i juni 2011 då grupperna presenterade sina reflektionsdokument.

I maj 2012 beslutade kyrkostyrelsen att anta *Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* och *Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I Musikvolym* för att prövas från första söndagen i advent 2012 till domssöndagen 2013 i ett brett urval av Svenska kyrkans församlingar och för remissförfarande. Remissen gick även till alla domkapitel, stiftsstyrelser samt övriga inbjudna remissinstanser. Nästan 40 procent av Svenska kyrkans församlingar var remissinstanser och i februari 2014 inkom remissvaren.

Delar av kyrkohandboksförslaget 2012 översattes till svenskt teckenspråk och fem nationella minoritetsspråk: finska, meänkieli, lulesamiska, nordsamiska och sydsamiska. Det översatta förslaget har prövats i remissförsamlingar och utvärderas i en särskild process. Sedan 2015 pågår ett översättningsarbete till romani.

ORGANISATION – PROCESS, ARBETSGRUPPER OCH TIDSRAMAR

Kyrkostyrelsen beslutade 2006 om en arbetsmodell med en expertgrupp med uppdraget att vara en expertinriktad arbetsgrupp, vidare en referensgrupp som skulle följa arbetet och vara den primära förankringsgruppen samt en bred process med förankring på stiftsnivå. Expertgruppen hade följande sammansättning: kyrkoherden Per Axerup (från januari 2011 till maj 2011), komministern, docenten Anna Davidsson Bremborg (från januari 2011), professorn Ninna Edgardh (från 2006), kyrkoherden Richard Marklund (från juni 2011), dåvarande gudstjänsthandläggaren, teologie doktor Martin Modéus (från 2006 till december 2010), läraren vid pastoralinstitu-

tet, teologie doktorn Lena Petersson (från 2006), musikkonsulenten, organisten Patrik Sasseresson (från januari 2011) och domkyrkoorganisten Lars Åberg (från 2006).

Referensgruppen var sammansatt enligt följande: prosten Gunnar Prytz Leland (S) ordföranden, läraren Christina Holmgren (FISK), kyrkomusiker Ann-Sofie Persson (C) till december 2012, kontraktsprosten Anders Reinholdsson (POSK), banktjänstemannen Christina Schnackenburg (M) till maj 2009, chefspsykologen Johan Lothigius (M) från maj 2009, komministern Karl-Gunnar Svensson (KR) och lantbruksföretagaren Camilla Widepalm Heurén (C) från januari 2013. Kyrkostyrelsen beslutade i maj 2010 att kyrkohandboksrevisionen fortsättningsvis skulle bedrivas i projektform med styrgrupp och projektledningsgrupp. Uppdraget gavs till kyrkokansliet. Styrgruppen bestod av kyrkosekreteraren och professorn Cristina Grenholm, forskningschefen, docenten Anne-Louise Eriksson och chefen vid utvecklingsenheten prosten Inga-Lena Arvidsson. Handläggare till september 2007 var Karl-Gunnar Ellverson, från april 2008 till augusti 2010 teologie doktorn Anders Björnberg. Projektledningsgruppen bestod sedan september 2010 av teologie doktorn Boel Hössjer Sundman, handläggare för kyrkans gudstjänstböcker och docenten Karin Sarja projektsekreterare.

De utsedda expert- respektive referensgrupperna skulle kvarstå i arbetet efter reflektionsfasen med tidigare angivna uppdrag. Expertgruppen slutförde sitt uppdrag i och med att 2012 års kyrkohandboksförslag förelåg.

Kyrkostyrelsen utsåg i november 2013 en slutförslagsgrupp som skulle innehålla stor pastoral kompetens för att säkra kyrkohandbokens användbarhet i församlingarna. Slutförslagsgruppen består av teologie doktorn, prosten Jan-Olof Aggedal, kyrkoherden Elisabet Cárcamo Storm, stiftsmusikern Ulrika Melin Lasson, domprosten Carl Sjögren, organisten Andreas Söderberg och stiftsadjunkten för gudstjänstutveckling Birgitta Söderberg. Referensgrupp, projektled-

ningsgrupp och styrgrupp kvarstod i arbetet. Från april 2013 ingick kommunikationschefen Gunnar Sjöberg i styrgruppen.

I juni 2014 utsåg kyrkostyrelsen som ny referensgrupp kyrkostyrelsens arbetsutskotts ordinarie ledamöter ärkebiskop Antje Jackelén, tidigare förbundsordföranden Wanja Lundby-Wedin (S), kyrkoherden Mats Hagelin (BA), konsulten Lars Johnsson (S), prosten Sven E. Kragh (C), stiftsdiakonen Anna Lundblad Mårtensson (POSK) samt ombudsmannen Jerry Adbo (S), lantbruksföretagaren Camilla Widepalm Heurén (C), domkyrkoorganisten Torvald Johansson (POSK), komministern Elise Nilsson (ÖKA), läraren Katarina Ramnerö Ödestad (BA) och komministern Karl-Gunnar Svensson (KR). Då Camilla Widepalm Heurén av sagt sig sitt uppdrag utsåg kyrkostyrelsens arbetsutskott i april 2015 diakonen Elisabeth Rydström (C) som ny ledamot i referensgruppen.

Styrgrupp från januari 2014 var utvecklings- och planeringschefen Erika Brundin (ordförande), chefen för utvecklingsenheten, prosten Inga-Lena Arvidsson, chefen för analysenheten, docenten Jonas Bromander, kyrkosekreteraren, professorn Cristina Grenholm och kommunikationschefen Gunnar Sjöberg. I december 2014 utsåg kyrkostyrelsen arbetsutskottets ordinarie ledamöter ärkebiskopen Antje Jackelén, tidigare förbundsordföranden Wanja Lundby-Wedin (S), kyrkoherden Mats Hagelin (BA), konsulten Lars Johnsson (S), prosten Sven E. Kragh (C), stiftsdiakonen Anna Lundblad Mårtensson (POSK) samt biskopen Per Eckerdal till styrgrupp. Referensgruppen i övrigt kvarstod i sitt uppdrag.

Vid styrgruppens sammanträde 16 januari 2015 utsågs stiftsdirektorn Solveig Ininbergs till huvudprojektledare. Den operativa projektledningen består av teologie doktorn Boel Hössjer Sundman, handläggare kyrkans gudstjänstböcker, docenten Karin Sarja (till 2013) projektsekreterare, teologie doktorn Ingegerd Sjölin, teologisk sekreterare (sedan 2014), musikdirektören Bengt Almfjord,

musikalisk resurs (sedan 2014), musikediktören Henrik Tobin, musikalisk resurs (sedan 2015) och kommunikatören, specialisten Dag Tuvelius, kommunikativ resurs (sedan 2015).

En förlängning av revisionen med ett år beslutades av kyrkostyrelsen i april 2014. Kyrkostyrelsen beslutade i december 2014 att förlänga tidsplanen för kyrkohandboksarbetet med ytterligare ett år, för beslut i kyrkomötet 2017 och ibruktage av en ny kyrkohandbok 2018.

2 | Principiella överväganden

I detta avsnitt utvecklas kortfattat några principiella överväganden som varit väsentliga i kyrkohandboksrevisionen sedan uppdrag gavs från kyrkostyrelsen 2006. Texten utgår delvis från *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2). För en fördjupande reflektion hänvisas till denna volym.

Till de uppgifter som kvarstod från uppdraget som gavs av Centralstyrelsen 1997 och 1998 för översynen (2006) och senare revisionen (2009) av kyrkohandboken hörde att eftersträva ett inkluderande språk, att anpassa kyrkohandboken till Bibel 2000 och göra kyrkorättsliga anpassningar så att kyrkohandboken och kyrkoordningen överensstämde med varandra. För en mer utförlig tolkning av uppdraget och vilka överväganden som gjorts hänvisas till *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 20–46. Beträffande kyrkohandboksrevisionens teologiska sammanhang hänvisas även till den forskningsrapport skriven av Ninna Edgardh som utgjorde en självständig del av reflektionsfasen i kyrkohandboksrevisionen *Gudstjänst i tiden Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008* (Arcus 2010). Som en bakgrund till kyrkohandboksförslaget fanns enkätundersökningen *Utvärdering av 1986 års kyrkohandbok del 2. 2009 års uppföljning* (Torbjörn Axner 2010).

I reflektionsdokumentet *Teologiska grundprinciper* för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp (2009) talas om tre grunddimensioner i gudstjänsten: *kyrkodimensionen*, *den lokala gudstjänstfirande församlingen* och *individ*. I resonemanget framhölls vidare den *gemensamma bönen* som ett grundläggande perspektiv. I remissvaren 2010 lyftes gudstjänsten som *Guds handlande* fram då Gud ger sig själv och nådemedlen delas ut. Vidare framhöll en rad remissvar *kristologiska* och *eskatologiska* perspektiv som centrala aspekter i gudstjänsten liksom den *diakonala dimensionen* med ansvar för

medmänniskan, i samhället och i världen. De gudstjänstens dimensioner som här redovisats från reflektionsfasens reflektionsdokument 2009 och remissvaren 2010 har varit en väsentlig utgångspunkt i kyrkohandboksrevisionen, se vidare *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 40–43.

Strävan efter delaktighet har präglat gudstjänstens utveckling inom bland annat evangelisk-luthersk tradition. Det märktes exempelvis i reformationens gudstjänstreformer med mässa firad på folkspråket. Under senare delen av 1900-talet kom frågan om delaktighet i gudstjänstfirandet att bli allt mer betydelsefull i stora delar av kristenheten. Delaktighet har kommit att få åtminstone två särskilda betydelser. Den första handlar om allas tjänst att lovsjunga och be i gudstjänsten, ta emot Bibelns ord och gå vidare i vardagens tjänst. Den andra betydelsen handlar om att även lekfolket ska kunna ha särskilda uppgifter i gudstjänsten, som att leda böner, vara försångare eller bistå vid nattvardens utdelande. Delaktighet handlar också om igenkännande, människans upplevelse av att få plats och vara inkluderad i gudstjänsten oavsett ålder, förmågor, språk, sexuell läggning och kön.

INKLUDERANDE SPRÅK

Ett av uppdragen från först Centralstyrelsen och sedan kyrkostyrelsen handlade om att eftersträva ett inkluderande språk.

I remissvaren från år 2000 liksom från 2010 bejakades denna grundprincip. Samtidigt fanns i remissvaren 2000 kritik mot de konsekvenser principen om ett inkluderande språk fått i kyrkohandboksförslaget från år 2000 (2000:1–2). I reflektionsdokumentet *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp* (2009) i kyrkohandboksrevisionen problematiserades betydelsen av ett inkluderande språk. Här konstaterades, i ljuset av remissvaren 2000, att det finns en tydlig önskan att vidga frågan

om det inkluderande språket från att avse det verbala språket till att gälla gudstjänstens många uttryck, och språk i en vidare betydelse.

I kyrkohandboksöversynen och revisionen från 2006 och framåt har ett antal inriktningar varit vägledande vad beträffar det inklusiva språket. Den första strategin handlar om ett språk som är *evangeliskt befriande*. Det handlar om ett gudstjänstspråk som bryter mönster som osynliggör och förminskar människor och istället inbjuder till förändring också ur ett könsperspektiv. Den andra strategin är *könsneutraliserande* och innebär att könsbestämda ord och uttryck om människa och Gud kan ersättas med könsneutrala uttryck. Denna strategi behöver dock vägas mot andra avvägningar så att inte bärande kristna föreställningar om exempelvis trinitetsläran och kristologin förändras. Strategin kan också leda till att beskrivningar av Gud blir övervägande abstrakta och att det personliga tonas ned. Den tredje strategin är *könskompletterande* och innebär att både traditionella maskulina och feminina benämningar förekommer. Här behövs samtidigt en medvetenhet om risken att stereotypa föreställningar om kön befästs. En sammanfattning om överväganden rörande det inkluderande språket finns i *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 25–26.

BARNPERSPEKTIV ÖVERGRIPANDE

Från och med den 1 januari 2013 ska barnkonsekvensanalys genomföras vid alla större utredningar på nationell nivå enligt beslut i kyrkomötet 2012. Barnkonsekvensanalysen bygger på FN:s barnkonvention. I detta avsnitt ges bakgrund och sammanhang till det reviderade förslaget. Barnperspektiv återkommer som en integrerad del av beskrivningen om revisionens olika faser och avvägningar i det reviderade förslaget.

Under 1900-talets första hälft växte söndagsskolan sig stark inom Svenska kyrkan, en utveckling som nådde sin höjdpunkt på 1950-talet. I 1942 års kyrkohandbok infördes för första gången

en barn gudstjänst, som bland annat användes tillsammans med söndagsskola. Från 1960-talet och framåt kom allt färre att delta i söndagsskolan. När söndagsskolan minskade växte istället verksamheten inom barntimmarna och annan vardagsverksamhet för barn fram, och då också familjegudstjänsterna. År 1979 blev det möjligt för den som är döpt att gå till nattvarden, oavsett ålder, och därför kom kyrkohandboken 1986 att innehålla en ordning för Familjegudstjänst och en för Familjemässa.

I en del församlingar firar allt fler familjer med barn gudstjänst regelbundet. Det har fått till följd att söndagsskolan ökat under 2000-talet, eftersom söndagsskolan som regel är en del av gudstjänsten. Samtidigt har på många håll traditionen fortsatt med att fira familjegudstjänster/familjemässor några gånger per termin. Dessa gudstjänster har inkluderat en betydligt större grupp av barn och vuxna än de som regelbundet deltar i gudstjänstfirandet på söndagarna. Den allmänna gudstjänsten i den kommande kyrkohandboken ska rymma möjligheten att fira gudstjänst med alla åldrar. Barn och unga ska kunna fira gudstjänst utifrån sina förutsättningar. Samtidigt ska Den allmänna gudstjänsten ge möjlighet att fira gudstjänster som är i linje med familjegudstjänster/familjemässor enligt kyrkohandboken 1986. Utifrån FN:s barnkonvention gäller att barn och unga inte längre ses som passiva objekt för vuxnas agerande och ansvarstagande, utan som subjekt.

En utgångspunkt för kyrkohandboksförslaget 2012, när det gäller barns och ungas perspektiv, var följande formulering i kyrkoordningen: ”I kristen tro intar barnen en särställning och de behöver därför särskilt uppmärksammas i Svenska kyrkans verksamhet” (Kyrkoordningen, första avdelningen, inledning). Som uppmärksammas ovan kvarstod uppdraget att eftersträva ett mer inkluderande språk från 1997–2000 års översyn. I *Motiveringar till Kyrkohandboksgruppens förslag till Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* (Svenska kyrkans utredningar 2000:3) framhålls att gudstjänsten i språk och gestaltning skulle inkludera olika åldrar, minoritetsgrup-

per, människor med olika kulturell bakgrund och funktionshinder, vilket ansluter till FN:s barnkonvention, artikel 2, förbud mot diskriminering. I reflektionsdokumentet *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp* (2009) betonas särskilt barns och ungdomars delaktighet i gudstjänsten. I *Förklaringar till Förslag kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012) utvecklas kyrkohandboksrevisionens strävan efter ett inkluderande språk i ett antal punkter. En punkt lyfter fram att det inkluderande språket präglas av en strävan att synliggöra människor oavsett kön, ålder, förmågor och bakgrund. En andra punkt tar upp att ett inkluderande språk utgår från tanken om människors lika värde och från en analys av hur marginalisering och osynliggörande bidrar till ojämlikhet i samhället. Detta är i överensstämmelse med artikel 6, Rätten till liv och utveckling, i FN:s barnkonvention.

I arbetet inför 2012 års kyrkohandboksförslag hade samråd skett genom möten med representanter för Kyrkans Unga och med representanter för programmet Barn och unga 0–18 år i Svenska kyrkan. Då diskuterades gudstjänstens utformning utifrån barns och ungas perspektiv. Avstämning hade vidare skett med stiftens konfirmandkonsulenter samt med sakkunniga, för att beakta erfarenheter från personer i olika åldrar med funktionsnedsättning.

Inom ramen för de arbetsgrupper som våren 2011 arbetade med de kyrkliga handlingarna och underlag inför utarbetande av ett kommande kyrkohandboksförslag fanns särskilt inklusivitetperspektiv med som en inriktning i till exempel dopgruppens och konfirmandgruppens arbete. I den arbetsgrupp som arbetade med dopet lyftes barnet fram som subjekt och hur detta fokus kunde tydliggöras genom att tidigt i dopgudstjänsten nämna barnets namn och att sedan använda namnet i tackbönen, befrielsebönen och förbönen, liksom i doptalet. Vidare behandlades den förändrade dopseden där dopgudstjänsterna på många håll får allt fler deltagare med efterföljande omfattande kalas. Arbetsgruppen påpekade att det behövs

fantasi och närvaro för att erbjuda dop till alla som vill döpa sina barn oavsett social tillhörighet och möjligheter.

Aktuella frågor i kyrkohandboksarbetet diskuterades vid mötet ”Kraftsamling” inom ramen för Programmet Barn och unga, november 2011. Temat om kyrkohandboken och barnets inklusivitet behandlades vidare vid seminarium om kyrkomusiken vid Ärkebiskopens möte om barn och unga i november 2012.

ÖVERVÄGANDEN BIBEL 2000

Ett annat uppdrag från först Centralstyrelsen och sedan kyrkostyrelsen handlade om anpassning till Bibel 2000. Det kan konstateras att det finns ett nära samband mellan liturgisk text och bibliska uttryck. Ett stort antal bibeltexter som ingår i kyrkohandbokens gudstjänstordningar och många liturgiska texter bygger på biblisk text. Däremot finns historiskt inget givet samband mellan liturgisk text och särskilda bibelöversättningar. Böner och andra gudstjänsttexter har förhållit sig förhållandevis fria till den eller de översättningar som vid en viss tid varit allmänt använda. I *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 26–27 redovisas övergripande överväganden som i revisionen gjorts avseende de liturgiska texternas förhållande till Bibel 2000.

KYRKORÄTSLIGA ÖVERVÄGANDEN

Bland uppdragen för revisionen märks också målsättningen att skapa överensstämmelse mellan kyrkohandbok och kyrkoordning. Inför kyrkohandboksförslaget 2012 utreddes därför bland annat begreppet ”huvudgudstjänst”. Slutsatsen var att begreppet även fortsättningsvis behövs och att nuvarande terminologin kvarstår, se vidare *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 28. I det reviderade kyrkohandboksförslaget från 2016 föreslås vissa kyrkoordningsändringar vilka kommenteras nedan sid. 103.

EKUMENISKA ÖVERVÄGANDEN

En kyrkohandbok för Svenska kyrkan relaterar både till den egna kyrkans gudstjänsttradition och till en världsvid, ekumenisk gudstjänstgemenskap. Kristen gudstjänst har sin bakgrund i den judiska gudstjänsttraditionen som påverkat den kristna gudstjänsten på avgörande sätt. Flera ekumeniska konsultationer har genomförts under arbetet med revision av kyrkohandboken både inför kyrkohandboksförslaget 2012 och inför framarbetande av ett reviderat förslag. Avstämning i religionsdialogfrågor har genomförts, såsom i relation till dokumentet *Guds vägar* som antogs av kyrkomötet 2001. Det är ett samtalsdokument som vill ta avstånd från tanke modeller inom kristen tradition som utnyttjats till att legitimera övergrepp mot det judiska folket. Dokumentet grundar sig på en genomarbetning av frågan om Svenska kyrkan och det judiska folket. Det vill bidra med några grundläggande reflektioner utifrån dialog mellan företrädare för Svenska kyrkan och judendomen. I ett yttrande till kyrkomötet 2014 betonade läronämnden det Svenska kyrkan åtagit sig med dokumentet *Guds vägar* och att det kommer till uttryck i exempelvis kyrkohandboken.

I kyrkohandboksrevisionen har en bärande ekumenisk idé varit att en kyrkohandbok, i linje med internationella gudstjänstförnyelsearbeten, bör innehålla en grundordning där gudstjänstens gemensamma handlingsmönster kan kännas igen. En sådan gudstjänstordning för Den allmänna gudstjänsten rymmer huvuddelarna Samling, Ordet, Måltiden (om nattvard firas) och Sändning, se vidare sid. 28. En bakgrund för den breda ekumeniska samsynen om gudstjänstens handlingsmönster står att finna i en grundhållning från mitten av 1900-talet som innebar att gudstjänstens struktur sågs som avgörande och bärare av det gemensamma. Temat har behandlats vid flera ekumeniska konsultationer inom ramen för Kyrkornas världsråd och Faith and Order.

En kyrkohandboksrevision innefattar arbete med uttryck för Svenska kyrkans samtida trostolkning. Det är centralt att förmedla det för kyrkorna gemensamma utan att motsäga det specifika i den egna traditionen. Till det ekumeniska perspektivet hör att hitta en balans mellan det gemensamt igenkännbara och utrymme för lokal anpassning och variation i den egna traditionen.

I kyrkohandboksrevisionen har hänsyn tagits till ekumeniska dokument och överenskommelser och Svenska kyrkans svar på sådana dokument. Särskilt viktigt har det så kallade BEM-dokumentet varit (*Baptism, Eucharist and Ministry*) från 1982 och Svenska kyrkans svar på BEM-dokumentet som antogs av kyrkomötet 1985. Se vidare *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 29–32.

SPRÅKLIGA ÖVERVÄGANDEN

Kyrkohandboken uttrycker tro, bekännelse och lära samtidigt som den är en handbok för gudstjänsten. Kyrkohandboken är primärt avsedd för det gemensamma gudstjänstfirandet och inte den enskilda andakten. En kyrkohandbok ska fungera över en längre tid och i hela Svenska kyrkan vilket gör att dess språk inte kan präglas av det alltför tillfälliga och personliga.

För att möjliggöra ett levande gudstjänstliv i såväl en katedral som i ett litet gudstjänstrum behövs ett varierat språk med olika stiltnivå. På samma sätt kan gudstjänstens språk variera beroende på var gudstjänsten firas och vilka som firar gudstjänst.

I en gudstjänst finns stegringar, höjdpunkter och vilopunkter. Gudstjänstens språk har en viss rytm med en växling mellan starkare och svagare betonade stavelser, ord och fraser. Gudstjänstens språk ska vara enkelt utan att vara torftigt. Det behöver ha rikare nyanser än talspråket. Gudstjänstens språk behöver tydligt uttrycka en tanke

och förmedla ett existentiellt tilltal. Orden uttrycker mysteriet och befinner sig därför på gränsen för språkets möjligheter.

I kyrkohandboken märks att alternativa böner och andra texter har olika stilistisk karaktär och olika språknivå. Vissa texter är mer ordknappa och korta för att brukas till exempel i en veckomässa. Andra texter har en mer högstämmd karaktär för exempelvis kyrkoårets stora högtider. Stilen kan därför variera mellan olika böner och andra texter men ska däremot inte variera inom en och samma bön.

I vissa texter finns språk som beskriver känslor. Det gäller huvudsakligen De kyrkliga handlingarna och särskilt begravningsgudstjänsten. Här finns en själavårdande aspekt där språket behöver benämna, tolka och uttrycka en annan närhet än i Den allmänna gudstjänsten. Vilken bön som passar vid de kyrkliga handlingarna avgörs utifrån pastoral lyhörddhet. Se vidare resonemang om språkliga överväganden i *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 33–36.

MUSIKALISKA ÖVERVÄGANDEN

I reflektionsdokumentet *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp* (2009) som gick på remiss 2010 konstateras att ”med tanke på musikens viktiga roll i gudstjänstlivet” innefattar revisionsuppdraget även gudstjänstens liturgiska musik. Inför kyrkohandboksförslaget 2000 hade ett omfattande arbete gjorts kring den liturgiska musiken i gudstjänsten. Den tidiga liturgiska musiken, ibland sammanfattad med begreppet gregorianik, gavs en framträdande plats. Översynsgruppen som arbetade fram förslaget 2000 hade samtidigt i relation till återkommande behandling i kyrkomötet och ombudsmötet under 1990-talet att ta ställning till behovet av vad som kom att kallas enklare och folkligare mässmusik. Gruppen ställde sig dock tveksam till att införa delar av materialet i kyrkohandboken men ville uppmuntra det lokala arbetet med nyskapande av liturgisk musik.

Remissvaren om vägvalet kring musiken i förslaget 2000 var splittade. Den mest omfattande kritiken handlade om att den gregorianska musiken dominerade förslaget. Flera remissinstanser uppfattade detta som ett uttryck för exklusivitet. Synpunkter framfördes om att uteslutandet av andra genrer skulle utestänga grupper i församlingarna, inte minst barn och unga. Efter remissbehandlingen 2001 beslutade kyrkomötet 2001 om att arbete med ny mässmusik skulle vara en del av en kommande kyrkohandboksöversyn.

Till uppdrag från kyrkomötet hörde även att självständigt från kyrkohandboksöversynen ta fram ny mässmusik. Projektet som kallades ”Glad Enkel och Folklig mässmusik” resulterade i *Gudstjänst-sång* (Verbum 2011). Med projektets arbetsprocess, insamlande av liturgisk mässmusik, försöksverksamhet och kontinuerliga utvärdering kom det att utgöra en viktig bakgrund till kyrkohandboksrevisionens arbete med den liturgiska musiken.

I reflektionsdokumentet *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp* (2009) påpekas att en kyrkohandbok ”måste kunna erbjuda en musikalisk bredd med möjlighet till igenkännande för att bevara sin evangelisk-lutherska identitet”. Grundläggande i gudstjänsten är den gemensamma församlingssången. Till denna hör dels psalmsång, dels liturgisk sång (mässmusik). För båda måste intentionen vara ”att så många som möjligt ska känna igen sig själva, sina erfarenheter och sina bilder av Gud” i gudstjänstens texter, musik och gestaltning.

Att bevara och värna den tidiga kyrkosången har varit väsentlig i den pågående kyrkohandboksrevisionen. Samtidigt framhålls i reflektionsdokumentet 2009 att det finns ”ett växande behov av liturgiska sånger med en annan musikalisk grundton”. Vidare konstateras att ett sådant arbete behöver samordnas med den språkliga förnyelse som ger uttryck för ett mer inkluderande gudstjänstspråk. Remissvaren 2010 instämde i stor utsträckning i resonemanget om musiken i reflektionsdokumentet 2009. Möjligheten att något mins-

ka omfattningen av mässmusiken från 1986 års kyrkohandbok och samtidigt komplettera med ny musik bejakades i flera av svaren. Några remissinstanser 2010 diskuterade möjligheten att öppna för annan musik eller möjligheten att göra musiken helt fri. En sammanfattning om musikaliska överväganden efter reflektionsfasen 2006 till 2010 finns i *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 39.

GUDSTJÄNSTENS GRUNDLÄGGANDE HANDLINGSMÖNSTER

Som tagits upp ovan i avsnittet om ekumeniska överväganden är en utgångspunkt för kyrkohandboksförslaget att det i gudstjänsten går att tala om ett grundläggande handlingsmönster. Det är en rytm som kan kännas igen i kyrkor i hela världen och i kyrkohistorien. Samling, Ordet, Måltiden och Sändning är inte bara benämningar för gudstjänstens huvuddelar utan uttrycker bärande gudstjänstperspektiv.

En självklar utgångspunkt i en kyrkohandboksrevision är övertygelsen att Gud möter människan i gudstjänsten genom tilltal i ord, ton och handling. Gudstjänsten sker på Guds initiativ när människor genom den heliga Anden och som ett svar på Guds kallelse kommer samman till gemensam gudstjänst. Människor samlas på Jesu uppståndelsedag, ber, lovsjunger, lyssnar till Ordet och tolkar det, firar den heliga måltiden och sänds vidare i förnyad tjänst i Guds värld. Gudstjänsten är ett grundläggande uttryck för tro och firas på dopets grund.

Gudstjänstdelen Samling leder in i gudstjänsten och tydliggör att gudstjänst firas i möte med Gud, i Jesus Kristus och i gemenskap med den världsvida kyrkan. Människan kan komma som hon är och Gud ser och möter människans livsvillkor i Kristus. I Samling uttrycks vidare att enskilda människor kommer samman till en gemenskap, en församling. Samlingens första del kan utformas med olika betoningar och skapar en gemensam känsla av sammanhang.

I gudstjänstdelen Ordet uttrycks Guds tilltal och människans svar i gemensam trosbekännelse samt kyrkans förbön. I bibelordet har kyrkan den givna grunden för vad den tror, bekänner och lär. I gudstjänstens bibelläsningar möter människan Guds ord som genom den heliga Anden blir levande varje gång någon hör det och tar emot det. I och genom detta ord är Jesus Kristus närvarande i sin kyrka. Tron får näring genom att evangeliet förkunnas. Människan utmanas att komma med det som är hennes eget och att i mötet med Guds tilltal nå fördjupning och nya perspektiv. I denna del av gudstjänsten hörs vittnesbörden om Guds utmaningar och Guds nåd för samhället och livet, om lag och evangelium. Kollekten, gåvor av människors materiella tillgångar, kan samlas in under Ordets gudstjänst (alternativt i Måltiden eller i Sändning) och bäras fram som ett tecken på solidaritet.

I gudstjänstdelen Måltiden firas nattvard. Nattvarden är ett sakrament, en helig måltid instiftad av Jesus. Kyrkan och människan förenas med Jesus Kristus och med troende i alla tider. I måltiden firas åminnelsen av Jesus Kristus. Kristus är närvarande och ger sig själv till människan i brödet och vinet. Människan får del av Jesu Kristi offer och seger över döden. Nattvarden är en festmåltid och ett trons och kärlekens mysterium och uttrycker att människan är mottagen och älskad. När människan deltar i denna måltid får hon del i det som Jesus Kristus själv gav sina lärjungar när nattvarden instiftades: gemenskap, syndernas förlåtelse och ett evigt liv. Människan får bära fram sitt liv i tacksamhet för Guds gränslösa kärlek. I det brutna brödet förenas Gud och människor i alla tider och över hela världen. Vid frambärandet av bröd och vin kan också kollekten bäras fram.

I gudstjänstdelen Sändning uttrycks att delandet av Guds gåvor i Ordet och Måltiden har sin förlängning i att dela liv, i ömsesidig gemenskap och i solidaritet. Gud gav i Kristus sig själv för att dela det mänskliga livet i alla dess dimensioner. Centrum i Sändning är Välsignelsen. Med välsignelsen sänds människan vidare för att leva

med och för andra. Sändningens perspektiv kan gestaltas på olika sätt i gudstjänsten. Den gemensamma nämnaren i gudstjänstdelen Sändning är att Välsignelsen och psalmsång ingår. Sändningen uttrycker ett diakonalt perspektiv och gudstjänstens samband med vardagens liv, samtidigt som ett eskatologiskt perspektiv, om den tillkommande världens liv, kommer till uttryck.

De kyrkliga handlingarna utgår från samma handlingsmönster som Den allmänna gudstjänsten (ibland utgör dop eller konfirmation också en integrerad del av Den allmänna gudstjänsten). Även i De kyrkliga handlingarna finns moment från Samling, Ordet och Sändning med. Dessa gudstjänster inleds respektive avslutas med samlingens och sändningens perspektiv. Ordets tilltal kommer till uttryck genom Bibelläsning och genom förkunnelsen: Predikan (vid konfirmationsgudstjänst) och Tal till konfirmanderna, Dop-, Vigseller Griftetal.

Vid De kyrkliga handlingarna finns ytterligare något eller några moment som utgör centrala handlingar. Dopet är ett sakrament, en helig handling instiftad av Jesus Kristus. Dopet har därför en särställning bland De kyrkliga handlingarna. Centrum i dopgudstjänsten är dophandlingen, som alltid sker i vatten och i Faderns och Sonens och den heliga Andens namn. I ordningen för bikt är Bön om förlåtelse och Förlåtelseord gudstjänstens centrum. I konfirmationsgudstjänsten är Predikan (som konfirmanderna gestaltar under ledning av präst och ledare), Trosbekännelsen, Bön med handpåläggning och Sändningsord centrala, i vigselgudstjänsten Frågorna, Bön över ringen/ringarna, Löftena och Tillkännagivandet. I begravningsgudstjänsten slutligen är Överlåtelsen och Slutbön motsvarande moment.

3 | Remissresultat 2014

REMISSVAREN OM 2012 ÅRS KYRKOHANDBOKSFÖRSLAG

Den 1 februari 2014 inkom remissvaren om 2012 års kyrkohandboksförslag. Nästan 40 procent av församlingarna hade varit remissinstanser och 81 procent av dem hade svarat på remissen, totalt 472 församlingar. Svar hade även inkommit från alla domkapitel och stiftsstyrelser, från 21 övriga remissinstanser samt ett knappt hundratal spontansvar – enskilda eller i grupper. Totalt inkom 636 remissvar. Remissvaren bearbetades med religionssociologisk metod och analyserades både kvantitativt och kvalitativt.

I de allra flesta församlingarna hade processen varit omfattande både när det gällde introduktion och genomförande av gudstjänster utifrån kyrkohandboksförslaget 2012. Vidare hade många församlingar öppna samlingar kring förslaget och dessutom genomförde man enkäter där gudstjänstbesökare och andra på olika sätt kunde komma med synpunkter. Kyrkoråd och arbetslag bedrev ett intensivt arbete, ibland var för sig och ibland tillsammans, inte minst inför att man arbetat med svaret på remissen. En mindre del av remissförsamlingarna svarade att endast kyrkorådet och församlingens präster och kyrkomusiker arbetade med kyrkohandboksförslaget.

Drygt hälften av församlingarna, 52 procent, hade använt en större del av kyrkohandboksförslaget, knappt en tredjedel, 29 procent, hade använt förslaget ungefär till hälften. En femtedel, 19 procent, hade använt en mindre del. Det varierade mellan församlingarna och mellan stiftet i hur hög grad kyrkohandboksförslaget hade använts.

I remissenkäten efterfrågades församlingarnas generella åsikt om ordningarna för Den allmänna gudstjänsten. De allra flesta församlingarna bejakade helt eller i delar ordningarna för Den allmänna

gudstjänsten. Sju procent var negativa, men såg även vissa förtjänster i förslaget. En halv procent var enbart negativa. Två domkapitel och stiftsstyrelser var enbart positiva. Övriga domkapitel och stiftsstyrelser var positiva i delar men ansåg att förslaget hade brister. Övriga remissinstanser svarade att de var positiva, men såg brister. Endast två instanser var negativa.

Musiken var i kyrkohandboksförslaget 2012 uppställd i fem avdelningar som kallades musikserie A till E. Den mest omfattande avdelningen, musikserie A, rymde framförallt musik från 1986 års kyrkohandbok. De övriga musikserierna bestod av två nyskrivna serier (serie B och D) och två serier som huvudsakligen bestod av musik som brukats i Svenska kyrkan under lång tid (serie C och E). En del av församlingarna har använt de för kyrkohandboken nya musikserierna B till E i sin helhet och under hela remissåret, medan andra har använt delar från de olika serierna och på så sätt hittat en fungerande liturgi. I enkäten efterfrågades om respektive musikserie kunde accepteras i sin helhet. Utifrån remissvaren kunde konstateras att musikserie A, som bland annat innehåller den gregorianska musiken, hade en mycket stark ställning. I församlingarna var 94 procent positiva till serien, 58 procent av dessa sa ”ja”, 36 procent sa ”ja med justeringar” och 6 procent sa ”nej”. Också de nya serierna hade stöd bland församlingarna. Om musikserie B svarade 70 procent ”ja” eller ”ja med justeringar” medan 30 procent sa ”nej”. Om musikserie C svarade 82 procent av församlingarna ”ja” eller ”ja med justeringar”. Musikserie D fick stöd av 86 procent av församlingarna. Musikserie E var det 75 procent som bejakade med eller utan justeringar, 25 procent svarade ”nej”.

En gudstjänst firas alltid på en specifik plats i en konkret situation. Många olika faktorer gör att gestaltning av en och samma gudstjänstordning kan bli helt olika. I enkäten efterfrågades därför om församlingens gudstjänsttraditioner rymdes inom de ramar som fanns i kyrkohandboksförslaget 2012. 94 procent av församlingarna ansåg att deras gudstjänsttraditioner rymdes i mycket hög grad

eller i ganska hög grad i kyrkohandboksförslaget 2012. Totalt var det sex procent som ansåg att församlingens gudstjänsttraditioner rymdes i ganska låg grad eller i mycket låg grad.

I enkäten efterfrågades den generella åsikten om ordningarna för De kyrkliga handlingarna. Av församlingarna var 87 procent positiva eller svarade att de var positiva men att förslaget också hade brister. Övriga remissinstanser var positiva men såg brister och två var negativa, men såg vissa förtjänster. Majoriteten av spontanremisserna var positiva, eller positiva men såg vissa brister. Ett domkapitel och stiftsstyrelsen i samma stift var enbart positiva och de övriga var positiva men såg brister i förslaget.

I revisionens uppdrag finns uppmaningen att skapa gudstjänstordningar som återspeglar Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära i en tid präglad av lokal gestaltning och stor alternativrikedom. I enkäten efterfrågades om kyrkohandboksförslaget 2012 uttrycker Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära. 35 procent av församlingarna ansåg att förslaget i mycket hög grad uttrycker Svenska kyrkans lära. I ganska hög grad ansåg 56 procent av församlingarna. Vidare ansåg 8 procent av församlingarna att det gjorde det i ganska låg grad och två procent i mycket låg grad.

En fråga i enkäten rörde om kyrkohandboken kunde antas i sin helhet utifrån kyrkohandboksförslaget 2012. I remissförsamlingarnas svar var det 73 procent som svarade ”ja, med justeringar”. Åtta procent av remissförsamlingarna svarande ”ja” och 19 procent svarande ”nej”. När det gäller domkapitlen och stiftsstyrelserna svarande alla ”ja, med justeringar” utom ett stift där både domkapitel och stiftsstyrelse svarade ”nej”. När det gäller övriga remissinstanser var det åtta som svarade ”ja med justeringar”, en instans svarande ”ja” och fem instanser svarande ”nej”. Bland spontanremisserna som svarade på denna fråga var det fler som svarande ”nej” (37 svar), än som svarande ”ja” eller ”ja, med justeringar” (32 svar).

Remissammanställningen om 2012 års kyrkohandboksförslag finns publicerat på www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken.

PERSPEKTIV OM BARN OCH UNGA

I remissenkäten fanns tre frågor som specifikt handlade om barn och unga. Det var frågorna *Hur har barns och ungas synpunkter tagits tillvara i församlingarnas svar? Hur fungerar det att fira Högmässa, Mässa/Gudstjänst med barn och unga?* samt *Hur fungerar det att fira gudstjänst vid dop, konfirmation, vigsel och begravning med barn och unga?* I enkäten fanns flera möjligheter till frisvar och här togs barns och ungas perspektiv upp som svar på många av de andra frågorna i enkäten. Svaren gav en bild av hur kyrkohandboksförslaget 2012 fungerat och hur remissinstanserna menade att gudstjänsterna kunde förändras så att barns och ungas delaktighet kunde fördjupas ytterligare.

Remissvaren speglade hur olika församlingarna arbetat med barn och ungas perspektiv. I många församlingar har de som arbetar med barn och unga bistått med de ungas perspektiv. I andra församlingar var barn och unga själva aktiva i såväl förberedelse som genomförande av gudstjänster. I en del församlingar har särskilda samlingar genomförts bland barn och unga. Ur ett remissvar: *”I handboksgruppen har två ungdomar (15–20 år) och representanter från fem barnfamiljer ingått.”* I andra församlingar har gudstjänstfirande barn och unga svarat på en enkät i församlingen. Utifrån att barn och unga varit med i gudstjänstförberedelser, i enkäter och särskilda samtalsgrupper har församlingen format sitt remissvar. I remissvaren framgår att i en del församlingar är barn och unga nästan obefintliga i den gudstjänstfirande församlingen.

Bland församlingarna angav 88 procent att det fungerat mycket bra eller ganska bra att fira gudstjänst med barn och unga utifrån förslaget. Ur ett remissvar: *”Eftersom det finns få moment som måste ingå är det lätt att göra en ”gudstjänst” till en ”små o stora/*

familjegudstjänst”, ”språket är lättare att förstå för barn”, ”det är mindre ordningen än inställningen av de övriga i gudstjänsten som avgör om en gudstjänst fungerar för barn o unga.” Andra ansåg att det är viktigt att gudstjänsten inte blir för lång. Någon efterlyste fler ”att-göra moment” som ljuständning. Andra framhöll att växelläsning och vad som ibland beskrivs som ”härkning” är viktigt för barn och unga och för bred delaktighet. Flera efterlyste tydliga responsoriala alternativ där delar av den nya musiken skulle kunna bli mer tillgängliga. Några församlingar menade att det finns för få föreslagna böner i förslaget som fungerar med barn och unga.

Flera instanser efterlyste att kyrkohandbokens inledning behöver ta upp gudstjänstens tillgänglighet för barn och uppmuntra barns delaktighet till exempel i gestaltningen i gudstjänsten. Att fira huvudgudstjänst som Mässa eller Gudstjänst med stora och små menade några remissförsamlingar inte var möjligt. En invändning gällde den obligatoriska bibelläsningen ur evangelieboken och här efterlyste man möjligheten att framställa texten på andra sätt, exempelvis i drama, eller att kunna läsa ur en bibel för barn. En särskilt fråga gällde Trosbekännelsen, där man ansåg att det behöver finnas flexibilitet till exempel i huvudgudstjänst med små barn och möjligheten att ibland sjunga trospsalm eller ha en kort trosbekännelse. En del remissinstanser menade att gudstjänster med barn och unga blir för långa om alla Måltidens moment alltid ska vara med. Ett mindre antal instanser efterfrågade fler växellästa nattvardsböner.

Musikserie D menade man hade fungerat bra i barn- och ungdomssammanhang. Den var mycket omtyckt och använd, med ett språk som är enkelt och samtida vilket uppfattades som positivt. Det fanns synpunkter från några instanser om att tillföra ytterligare musik i kyrkohandboken, för små barn.

Några remissinstanser framhöll att gudstjänstens struktur är bra för igenkännande utifrån barns och ungas perspektiv, men menade samtidigt att det borde tydliggöras mer att gudstjänstens grund-

struktur är bärare av tro, bekännelse och lära. Flera församlingar efterlyste vägledning för gudstjänst kombinerad med söndagsskola. Ett stort antal remissförsamlingar ansåg att det hade varit svårt för stora och små att fira dopgudstjänst enligt kyrkohandboksförslaget 2012. En röst från remissvaren: *”Vi har noterat ett problem i dopgudstjänsten: eftersom vatten hälls i dopfunten före dophandlingen men efter trosbekännelsen, är det svårt för barn att se detta moment, då vattnet hälls i dopfunten, eftersom vuxna då står upp, och alla kyrkorum inte möjliggör förflyttning. – Vi saknar bönen Gud som haver som ett alternativ i dopgudstjänstordningen, då många barn kan den. De kan däremot inte Herrens bön förrän längre upp i konfirmationsåldern. – Vi saknar ordningen för begravningsgudstjänst för unga/de som avlidit i mycket späd ålder som en alternativ ordning, det hjälper också i mötet med andra unga i familjen såsom syskon .”*

Den stora gruppen av remissförsamlingar menade att dopgudstjänstens rytm inte fungerat bra utifrån kyrkohandboksförslaget. Det handlade då vanligen om rytmen i gudstjänstens samling, om tydningens ordens placering och ordningen på momenten före dophandlingen. Här efterlyste man förändring för att få till ett bättre flöde i gudstjänsten. Utifrån ett barnperspektiv fanns efterfrågan i remissvar om en tydlig ordning för Dop i krissituation.

I 1986 års kyrkohandbok fanns en fakultativ fråga till konfirmanderna som togs bort i kyrkohandboksförslaget 2012. I remissvaren ville en tredjedel av församlingarna att en fakultativ fråga skulle finnas i konfirmationsgudstjänsten. Här följer några röster: *Mindre bra är också att frågan efter trosbekännelsen är borttagen. Det är lätt att se orsaken till förändringen: att många konfirmander egentligen inte är redo för ett avgörande till den kristna tron och att deras ja då blir en läpparnas bekännelse och inte hjärtats. Samtidigt är vi ju enligt inledningsordet samlade just för att bekänna vår kristna tro och även om inte alla konfirmander är redo att ge ett informerat ja, så måste detta ändå vara normen: att kyrkan och konfirmanden*

ömsesidigt bekräftar konfirmandens dop, genom att man stämmer in i kyrkans bekännelse.

Överlag menade remissinstanserna att begravningsordningen fungerar väl för olika pastorala situationer också med barn. Många tog upp att mer flexibilitet vid avskedet är viktigt inte minst ur barns och ungas perspektiv. Vägledning eller anvisningar om begravning av dödfött barn eller barn som dött i späda ålder efterlystes.

BEHOV AV FÖRÄNDRINGAR UTIFRÅN REMISSVAR

En majoritet av remissvaren bejakade alltså kyrkohandbok förslaget, men föreslog samtidigt specifika förändringar med bearbetningar eller omarbetningar. Behov av åtgärder utifrån remissutfallet om 2012 års kyrkohandboksförslag sammanfattas i följande avsnitt.

Kyrkohandbokens namn, inledning och anvisningar

En mycket stor andel av remissförsamlingarna bejakade namnet *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan*. Samtidigt föreslog en femtedel av församlingarna och fem domkapitel och stiftsstyrelser andra namn: Gudstjänstbok för Svenska kyrkan eller Gudstjänsthandbok för Svenska kyrkan.

Remissinstanserna efterfrågade text i kyrkohandbokens inledning som lyfter fram perspektiv med barn och unga, om gudstjänst firad på svenskt teckenspråk och nationella minoritetsspråk och att ett ekumeniskt perspektiv lyfts fram.

Flera remissvar menade att anvisningar i kyrkohandboken om huvudgudstjänst kunde behöva utvecklas och vara mer överskådliga. Vidare identifierades ett behov av en vägledande ordning för begravning av dödfött barn eller barn som dött i späda ålder. I remissvaren fanns ett mycket starkt stöd för Den allmänna gudstjänstens grundstruktur och uppdelningen mellan Högmässa, Mässa och Gudstjänst. I svaren framkom en diskussion om strukturens

flexibilitet på någon punkt och synpunkter fanns om någon rubrik. Det senare handlade om benämningen Kristusrop och de liturgiska momentens latinska termer som flera remissvar menade kan vara viktiga att framhäva, inte minst utifrån ett mångkulturellt perspektiv. Synpunkterna om större flexibilitet gällde särskilt vid huvudgudstjänst. Man efterfrågade något färre antal fasta psalmer och bibeltexter. Tydliga röster fanns som efterfrågade att Dagens bön borde vara ett fast moment i huvudgudstjänst, inte minst för att värna kyrkoåret.

En särskilt fråga gällde Trosbekännelsen. Svaren efterlyste både att Trosbekännelsen skulle värnas som ekumenisk gemensam bekännelse och som ett framhävt moment i huvudgudstjänsten, och flexibilitet i till exempel huvudgudstjänst med små barn och möjligheten att ibland sjunga trospsalm eller ha en kort trosbekännelse.

Högmässans betydelse lyftes fram i remissvaren. En diskussion fördes om att inte göra Högmässan för rigid i sin struktur, då man menade att det kan leda till att allt färre firar Högmässa. Synpunkterna handlade huvudsakligen om att det inte alltid behöver vara tre bibelläsningar i högmässan och att annan musik än den som finns i kyrkohandboken bör kunna användas, som i ordningarna för Mässa och Gudstjänst.

En diskussion fanns i flera remissvar om Herrens bön och att endast ha ”Vår fader” som alternativ i Den allmänna gudstjänsten. Man menade samtidigt att ”Fader vår” ska finnas kvar som en möjlighet i De kyrkliga handlingarna och utifrån pastorala hänsyn.

Teologi, språk och musik

Många remissinstanser efterfrågade översyn av vissa texter. Det handlade i huvudsak om synpunkter på tre nivåer. För det första att förbättra den språkliga kvaliteten i dessa texter. För det andra specifika innehållsliga uttryck som kan behöva förändras, till exempel ord som förekommer för ofta eller som uppfattas som modeord och

som därför inte bedöms vara hållbara i längden. I någon text handlade det också om uttryck som är för personliga och som därför inte uppfattas ha en tillräckligt allmängiltig karaktär. För det tredje fanns synpunkter om språkliga förändringar som fått teologiska konsekvenser där instanser efterlyste bearbetningar i specifika texter.

Vad beträffar musiken i kyrkohandboken efterlyste remissinstanser omarbetningar beträffande exempelvis notering och textunderläggning. Vidare aktualiserades de olika musikaliska momentens inbördes organisation till förmån för ett tydligare framhävande av exempelvis mässordinariet i Gudstjänstmusik A (tidigare ”Musikserie A”). Det fanns också stöd i remissvaren att återföra vissa satser som fanns i 1986 års kyrkohandbok. När det gällde Gudstjänstmusik B till E uttryckte många svar ett stöd för denna musik samtidigt som förbättringsbehov artikulerades. Utifrån vissa remissvar och uppdraget om barnperspektiv, fanns förslag att tillföra ytterligare liturgisk musik i kyrkohandboken. Det som efterlystes var väl beprövad responsorial musik som fungerar väl inte minst med små barn. Slutligen framfördes önskemål om att skapa förutsättningar för användande av annan liturgisk musik.

Dopgudstjänsten och konfirmationsgudstjänsten

Dopgudstjänstens struktur behövde utifrån en stor grupp remissvar bearbetas avseende ordningen på momenten före dophandlingen och några av gudstjänstens inledande moment. En ordning för dop i krissituation efterfrågas. Bearbetningar efterlystes i ett avgränsat antal texter för att förbättra de språkliga uttrycken och stärka teologiska teman, som syndernas förlåtelse.

En tredjedel av församlingar saknade ett fakultativt moment i konfirmationsgudstjänsten (som finns i 1986 års kyrkohandbok) då konfirmanderna kan säga ja.

4 | Fokusgrupper – barns och ungas upplevelse av gudstjänst

Under våren 2014 gjorde Anna Cöster studien *Barns och ungas upplevelse av gudstjänst – en fokusgrupp studie i fem församlingar* inom ramen för kyrkohandboksrevisionen. Fem fokusgrupper med barn och unga skapades i fem församlingar. Urvalet av fokusgrupper gjordes utifrån svaren på en av frågorna i remissenkäten 2012 (*”Hur har barns och ungas synpunkter tagits tillvara i församlingens svar?”*).

Grundfrågor för samtalen var: Är det som är viktigt i ditt liv berört i gudstjänsten? Ger gudstjänsten möjlighet att uttrycka tro på Gud? Frågorna bröts ner till ett tjugotal mer konkreta frågor. Dessa frågor delades in i fem grupper. Öppningsfrågor hade som syfte att skapa samhörighet mellan deltagarna. Introduktionsfrågorna användes för att introducera det ämne som deltagarna skall diskutera. Övergångsfrågor skulle medverka till att deltagarna såg frågorna i ett större perspektiv. Nyckelfrågorna var de viktigaste för analysen och mer tid ägnades åt dem än de övriga frågorna. De avslutande frågorna skulle ge deltagarna möjlighet att reflektera över vad som sagts och om de vill betona eller tona ner något. Av de avslutande frågorna var slutfrågan om deltagarna vill tillägga något eller hade fått med det de vill uttrycka.

Som stimulansmaterial till hjälp för att få igång ett samtal eller diskussion bland deltagarna användes citat eller bilder. Frågan om deltagarnas upplevelse av olika språk i gudstjänsten inleddes med exempel på vilka språk som kan finnas i en gudstjänst som musik, psalmer, texter, predikan, ljusständning, och böner. Språk är annars abstrakt för åldersgruppen som deltagarna befann sig i.

Det som är viktigt i barn och ungas liv kan utifrån samtalen sägas vara att vara älskad och betydelsefull, få slippa krav, samt att finnas i gemenskap, som i en familj eller bland vänner. Uttrycket skilde sig något åt mellan yngre och äldre även om innehållet var samma. Generellt kan sägas att upplevelsen av gudstjänsten innebär en positiv skillnad gentemot det som finns runtomkring gudstjänsten och kyrkan. Den gemensamma känslan efter en gudstjänst var generellt positiv, en känsla av lättnad och påfylld glädje och ork. Det som är svårt i livet finns med på olika sätt. För de äldre barnen handlade det om att gudstjänsten är en plats där det som oroar kan bytas mot lättnad. Det som är viktigt är berört i gudstjänsten på flera sätt. Det sker genom texter som är begripliga, böner som berör genom olika språk, som t. ex fasta formuleringar man känner igen, predikan som knyter an till vardagen och sätter in den kristna berättelsen i ett sammanhang så att den får en början och ett slut.

Musik och text i gemensamma psalmer, andra typer av sånger som lovsånger, samt körsång bidrar till att skapa beröringspunkter mellan livet och gudstjänsten, samt delaktighet och igenkänning. Förberedelser inför konfirmation eller moment som textläsning, kollektupptagning eller frambärande av nattvardsgåvor skapar engagemang och en känsla av att vara betydelsefull. I samtalen framgick att det fanns en förväntan på att få lugn och ro, vägledning, känna igen sig och få vara betydelsefulla och delar av ett sammanhang. Genom att känna igen sig i det man är med om, som i predikan, sånger, psalmer sker en sådan igenkänning. Genom delaktighet, som att känna de övriga människor man möter i gudstjänsten, eller göra konkreta uppgifter i gudstjänsten kommer igenkännande till uttryck. Språket i gudstjänsten är viktigt, men det går inte att säga att deltagarna upplever något språk eller uttryck som viktigare än något annat. Alla fokusgrupperna förmedlade implicit genom sina samtal att det finns en funktion av sändning i gudstjänsten, som av deltagarna uttrycktes som att de vill komma tillbaka till en gudstjänst därför att de känner sig lättare och gladare och orkar en vecka till.

5 | Bearbetning och granskning 2014 och 2015

Efter remissomgången juni 2012 till februari 2014 presenterades remissresultatet för biskopsmöte och kyrkostyrelse i maj och juni 2014. Därefter följde nästa steg i revisionen som innebar att utifrån revisionsuppdraget från kyrkostyrelsen och remissvaren bearbeta kyrkohandboksförslaget, inför en uppföljande remissomgång. I det här avsnittet berättas om bearbetning och granskning som skett i projektet och genom externa sakgranskare och sakkunniga från juni 2014 till augusti 2015.

BEARBETNING TEOLOGI, SPRÅK OCH MUSIK

Som beskrivits ovan tillsatte kyrkostyrelsen i november 2013 en slutförslagsgrupp. Gruppen är revisionens primära arbetsgrupp med bred pastoral kompetens och består av sex personer (präster och musiker). Gruppen representerar geografisk bredd över landet, i stift och församlingar. Utifrån uppdrag i revisionen och remissresultat identifierade gruppen i juni 2014 de delar av kyrkohandboken där bearbetning eller omarbetning behövde ske. Det gällde både texter och musiksatser. En viktig utgångspunkt för gruppen var att inte särskilja exempelvis text och musik utan hålla samman teologiska, språkliga, musikaliska och pastorala synpunkter som en helhet. Tidigt stod det klart att doggudstjänstens rytm inte fungerat tillfredställande i många remissförsamlingar. Därför initierade slutförslagsgruppen att 10 församlingar i olika stift skulle prova en bearbetad dopordning i början av hösten 2014. Dessa församlingar återspeglade remissresultatets synpunkter om doggudstjänsten.

Likaså var det tydligt att även om många remissinstanser bejakade den liturgiska musikens helhet (Gudstjänstmusik A till E), menade

man samtidigt att förändringar och omarbetningar behövde ske. Slutförslagsgruppen bedömde att det var nödvändigt att samla sakkunniga om musiken i den avdelning som i kyrkohandboksförslaget kallades musikserie A, med bland annat den tidiga liturgiska musiken. Ett seminarium hölls därför i augusti 2014 med ett tjugotal sakkunniga och pastoralt erfarna präster och musiker. Synpunkterna från detta seminarium var sedan centrala för bearbetningen av den liturgiska musiken i Gudstjänstmusik A. Musiken i Gudstjänstmusik B till E bearbetades i huvudsak av tonsättare, i förekommande fall i samarbete med teologer. Kontinuerlig granskning av dessa bearbetningar skedde av sakkunniga.

När det gällde synpunkter som fanns i remissvar om behov av teologisk bearbetning liksom språkliga förändringar eller omarbetningar av böner och andra texter gick uppdrag till teologer och författare. Sakkunniga teologer hade samtidigt i uppgift att problematisera de synpunkter som framkommit i remissvaren och belysa konsekvenser för ett reviderat förslag. Anonyma textförslag bedömdes av slutförslagsgruppen och gick därefter tillbaka i flera steg till teologer och författare. Förändringar utifrån ett barnperspektiv skedde i en motsvarande och parallell process. I slutförslagsgruppens arbete i bearbetningsfasen liksom senare ingick att problematisera och beakta barnperspektiv i kyrkohandbokens alla delar som till exempel i inledningstext, anvisningar, böner och musiksatser och vilka konsekvenserna skulle bli för barn med ett reviderat kyrkohandboksförslag.

I september 2014 hölls ett halvdagsseminarium med kyrkomötet. Efter genomgång utifrån uppdrag och remissvar uppmärksammades behov av förändringar som framkommit i remissvaren. Kyrkomötet samlades därefter utskottsvis för fördjupande samtal. Vid kyrkomötet i september 2015 hölls uppföljande information samt fördjupning med gudstjänstutskottet.

Vid överläggningar med biskopsmötet hösten 2014 behandlades specifika frågeställningar utifrån remissvaren om kyrkohandboks-förslaget. Det gällde till exempel kyrkohandbokens namn, en fakul-tativ fråga i konfirmationsgudstjänsten och kyrkoordningsbestäm-melser. Kyrkostyrelsen ska enligt kyrkoordningen (12 kap. 3a§) ”begära in yttrande från biskopsmötet vid beredningen av styrelsens beslut i teologiska och ekumeniska frågor av större vikt”. Biskops-mötet tog i november 2014 del av en preliminär version av ett bear-betat kyrkohandboks-förslag, med en kommenterande promemoria och med teologisk reflektion. Biskopsmötet utsåg arbetsgrupper för kyrkohandbokens olika delar. Grupperna redovisade sina synpunk-ter för biskopsmötet i januari 2015. Synpunkter från arbetsgrup-perna i biskopsmötet och från biskopsmötet behandlades av slutför-slagsgruppen i februari och mars 2015.

GRANSKNING AV BEARBETAT FÖRSLAG

För att säkra kvaliteten i ett reviderat förslag beslutade styrgruppen för kyrkohandboksrevisionen i januari 2015 att en granskning av förslaget helhet skulle ske innan förslaget gick ut på en uppföljande remissomgång. Utifrån biskopsmötets synpunkter i januari 2015 gjorde slutförslagsgruppen en sammanvägd bedömning och ett pre-liminärt förslag gick därefter till sakgranskare och sakkunniga för granskning och bedömning från mars till augusti 2015.

Vad avser teologi och språk skedde granskning av författare, teo-loger och språkligt sakkunniga (sammanlagt 12 personer) våren 2015. Till granskningen hörde att beakta det av kyrkomötet antag-na dokumentet *Guds vägar* och konsekvenser för kyrkohandboken (se sid. 24) samt övergripande ekumeniska perspektiv. Dessa sak-kunniga samlades antingen vid endagsseminarier eller vid enskil-da överläggningar med projektledningen. Vid överläggningarna behandlades till exempel betydelsen av barnperspektiv ur språklig synvinkel, Kyrkornas Världsråds dokument *Baptism, Eucharist, Ministry* (BEM-dokumentet) och dess betydelse i kyrkor idag, treen-

ighetens framställning i gudstjänstens texter samt pastoralteologiska överväganden.

Dessutom anordnades endagsseminarier med ett tjugotal deltagare, om dopgudstjänsten respektive konfirmationsgudstjänsten. Bakgrunden till dopseminariet var synpunkterna i remissvaren om dopgudstjänsten. De 10 församlingar som prövat en förändrad dopordning hade hösten 2014 svarat på en särskild enkät. Uppföljning skedde därefter enskilt med dessa församlingar. De inbjöds våren 2015 till ett uppföljande seminarium om dopgudstjänsten. Vid seminariet deltog även sakkunniga, lärare från Svenska kyrkans utbildningsinstitut och andra pastoralt erfarna präster på församlings- och stiftsnivå. Seminariet om konfirmationsgudstjänsten utgick också från synpunkter i remissvar. Det gällde dels en fakultativ fråga till konfirmanderna i gudstjänsten och dels synpunkter om framförallt konfirmationsgudstjänstens inledande del. Vid detta seminarium deltog personer från remissförsamlingar. Urvalet av församlingar återspeglade olika uppfattningar i remissvaren om konfirmationsgudstjänsten. Vidare deltog lärare från utbildningsinstitutet och konfirmandkonsulenter.

Under perioden december 2014 till april 2015 förekom flera kontakter och/eller överläggningar mellan generalsekreteraren, projektledning, företrädare för styrgruppen och särskilt musikaliskt sakkunniga. En bakgrund till dessa överläggningar var att fem musikorganisationer (Domkyrkoorganisternas förening, Föreningen Svenska Tonsättare, Kungliga musikaliska Akademien, Kyrkomusikernas riksförbund och Sveriges kyrkosångsförbund) i september 2014 skrivit till biskopsmöte och kyrkostyrelse och framfört kritik mot bland annat kyrkohandboksförslaget från 2012 och kyrkohandboksrevisionens organisation. Som ett svar inbjöd ärkebiskopen företrädare för organisationerna till överläggningar i oktober 2014. I december 2014 mötte kyrkostyrelsens arbetsutskott organisationernas företrädare.

Kontakterna med musikaliskt sakkunniga i början av 2015 handlade bland annat om sammanträde med företrädare för Musikvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet som i januari 2015 hade inkommit med en promemoria som behandlade övergripande musikaliska frågeställningar. Denna promemoria var ett svar på frågor från generalsekreteraren i december 2014 bland annat om möjligheten för institutionen att åta sig ett granskningsuppdrag av kyrkohandbokens musik.

Vad avser musiken skedde granskningen i mars till augusti 2015 genom enskilda sakgranskare och sakkunniga (sammanlagt ett 10-tal personer) samt genom arbetsgrupper. Musikvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet hade i februari 2015 kommit med förslag på musikaliskt sakkunniga till Gudstjänstmusik A. Förslagen beaktades för granskningsfasen med dess sakkunniguppdrag. Dessa sakkunniga granskade särskilt den tidiga kyrkosången i kyrkohandboken, den s.k. gregorianska musiken. Ytterligare andra granskade ackordanalysen.

En grupp sakgranskare och sakkunniga hade Gudstjänstmusik A som fokus. Ett första möte hölls med en större grupp (17 deltagare). Utifrån denna grupp sammanträdde en mindre seminariegrupp (8 deltagare) vid två heldagsmöten. Företrädare för de fem musikorganisationerna hade vid möte med huvudprojektledaren för kyrkohandboksrevisionen och generalsekreteraren i februari 2015 föreslagit representanter till arbetsgruppen om Gudstjänstmusik A liksom till det inledande seminariet om denna del av kyrkohandboken. Vid detta seminarium och i arbetsgruppen om Gudstjänstmusik A ingick även representanter för utbildning till kyrkomusiker, stiftsmedarbetare inom musik och gudstjänst samt erfarna församlingspräster. En annan arbetsgrupp med sakgranskare (8 deltagare) diskuterade Gudstjänstmusik B till E vid fyra heldagsmöten. I denna grupp ingick sakgranskare, utbildningsrepresentanter, stiftsmedarbetare och erfarna församlingsmusiker och präster.

Vid arbetsgrupperna om Gudstjänstmusik A respektive B till E diskuterades till exempel vilken typ av orgelsatser som borde förordas och alternativa orgelsatser bedömdes anonymt. Vidare uppmärksammades ackordanalysens fördelar och nackdelar, vad genererespekt innebär inom respektive Gudstjänstmusik och hur den gemensamma församlingssången kan värnas med gudstjänstens helhetsperspektiv i förgrunden, i församlingar med olika förutsättningar.

Efter granskningen av teologi, språk och musik analyserade slutförslagsgruppen de synpunkter som framkommit i granskningsfasen utifrån revisionsuppdrag från kyrkostyrelsen och remissutfall. Gruppen arbetade därefter fram ett reviderat förslag. Detta preliminära förslag gick hösten 2015 till biskopsmötet för uppföljande bedömning. Biskopsmötets synpunkter bearbetades av slutförslagsgruppen varefter ett reviderat kyrkohandboksförslag färdigställdes för behandling i projektets styrgrupp.

STYRNING OCH FÖRANKRING

Styrgruppen i kyrkohandboksrevisionen har under 2015 sammanträtt regelbundet. Övergripande styrningsfrågor har behandlats. Information har getts kontinuerligt av projektledningen om revisionsarbetet och särskilt granskningen av förslaget. Ramarna för den uppföljande remissomgången våren 2016 har fastställts. Kyrkohandboksförslagets innehåll redovisades för styrgruppen i en preliminär version i januari 2015. I oktober 2015 hade styrgruppen ett seminarium tillsammans med slutförslagsgruppen och projektledningen. Då presenterades förslagets huvuddelar genom gudstjänstgestaltning och gemensamma överläggningar. Vid styrgruppens sammanträde i november 2015 presenterades förslaget och en redovisning gavs av det reviderade förslagets helhet. Styrgruppen beslutade därefter att kyrkohandboksförslaget skulle sändas till kyrkostyrelsens arbetsutskott, för remissförfarande och prövande i församlingar.

Referensgruppen är kyrkohandboksrevisionens primära förankringsgrupp i förhållande till kyrkomöte och nomineringsgrupper. Gruppen har följt arbetet nära genom återkommande sammanträden då kyrkohandboksförslaget diskuterats och prövats.

Ett annat sammanhang för kyrkohandboksrevisionen är stiftens medarbetare. Kontinuerligt har avstämningar skett med ansvariga handläggare för gudstjänst och musik i stiftet. Information har också getts då stiftsdirektorer och domkapitelrepresentanter samlats.

6 | Förändringar i det reviderade kyrkohandboksförslaget

Nedan utvecklas de omarbetningar och bearbetningar som skett i det reviderade kyrkohandboksförslaget 2014 och 2015, utifrån kyrkostyrelsens revisionsuppdrag, remissvaren 2014 och de perspektiv som framkommit i bearbetnings- och granskningsprocessen med synpunkter från sakkunniga.

ÖVERVÄGANDEN BARNPERSPEKTIV

Efter analysen av remissvaren 2014 följde en bearbetningsfas under hösten 2014. Bearbetningen innebar att förändringar gjordes vars syfte var att främja gudstjänstfirande med barn och unga.

Resonemang har förts av sakkunniga i beredningen och granskningen om barnkonsekvensanalys ur ett språkligt perspektiv. Här framhålls att rytm och upprepning är viktigt för barns förmåga att följa med. Man behöver inte sträva efter förenkling för att uppnå barnperspektiv. Synpunkterna bekräftar val som gjorts i revisionen: att förstärka det responsoriala i texter och musik. Föreslagna nya texter som införts utifrån ett barnperspektiv, särskilt för mindre barn, uppfattas ur språkligt perspektiv i granskningen som bra och oproblematiska.

I remissvaren om kyrkohandboksförslaget 2012 fanns en tydlig önskan att få vägledning om hur man i fortsättningen skulle kunna fira familjegudstjänst eller familjemässa. Det fanns röster som ansåg att kyrkohandboksförslaget 2012 osynliggjorde barnen genom att inte ge konkret vägledning och benämna gudstjänster med barn, och hur sådana gudstjänster formas utifrån kyrkohandboken. Dessa synpunkter har beaktats i bland annat kyrkohandbokens övergripande anvisningar.

Vad avser de omarbetningar som genomförts i Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna utifrån ett barnperspektiv hänvisas till avsnitten nedan om det reviderade förslaget olika delar.

TEOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN

De övergripande teologiska perspektiv som utifrån remissvaren har bearbetats har framförallt handlat om vissa perspektiv. Det har gällt treenighetens framställning i vissa texter, hur eskatologi kommer till uttryck i framförallt nattvardsböner men även vissa andra texter, att balansera inomvärldslig betoning i texter och att förstärka kristologin i kyrkohandboken. Vissa remissinstanser menade att det fanns en obalans mellan den första trosartikeln som betonades mer, och den andra och tredje trosartikeln som betonades mindre. Vidare förekom kritik avseende försoningsperspektiv och vissa texters uttryck rörande synd och skuld.

Några röster i remissvaren lyfte fram ett diakonalt perspektiv och att sammanhanget med det existentiellt svåra och kärva kan framhävas mer. I revisionen har en reflektion om dessa perspektiv skett, med en analys av var i kyrkohandboken dessa perspektiv ingår och hur de kan stärkas. Det är väsentligt att framhäva att traditionen rymmer dessa aspekter av livet och tron.

Perspektiv som också funnits med i översyn och bearbetning har handlat om balansen mellan Gud och människa, särskilt hur människans upplevelser, handlingar och känslor inför Gud beskrivs. En betoning av det senare kritiserades i remissvar. En reflektion i bearbetningen har skett om hur Guds möte med människan kan framhävas. Vidare har perspektiv för att uttrycka en balans mellan människan som individ och som kollektiv uppmärksammats. Utifrån synpunkter i remissvar har perspektiv om barn och unga och inklusivitet problematiserats vad avser texter där Gud fortfarande omnämns som ”han” och där detta inte uppfattats som nödvändigt.

Exempel på sådana texter är Inledningsord 4 och Lovsägelsens inledning.

Vidare framkom i remissvaren synpunkter om kyrkoårets plats i kyrkohandboken och vikten av att lyfta fram bibliska texter. Flera ändringar i det reviderade förslaget medför att kyrkoårets rytm framhävt. Detta har bedömts som ett väsentligt teologiskt vägval i samtiden. Kyrkoåret kan sägas utgöra en alternativ tideräkning i förhållande till såväl kalenderår som den ”terminsrytm” som präglar flera delar av samhället.

Såväl i kyrkohandboksförslaget 2012 och ännu mer i det reviderade kyrkohandboksförslaget för 2016 har det funnits en strävan att stärka bibelanknytningen. I till exempel Samling och Måltiden finns många underliggande bibelreferenser. Inte minst i nyskrivna eller bearbetade prefationer förekommer ett flertal referenser till bibeltexter. När det gäller nattvardsböerna har det skett en ökning av alluderings till olika bibelord i nattvardsböer som bearbetats från kyrkohandboken 1986.

Även om De kyrkliga handlingarna fanns synpunkter i remissvaren om teologiska betoningar. Man pekade på uttryck som var oklara eller svaga i kyrkohandboksförslaget 2012. Synpunkterna avsåg framförallt doggudstjänsten och konfirmationsgudstjänsten. Efterlysta teologiska förändringar handlade bland annat om perspektiv om förlåtelse och försoning. Särskilt i dopböerna saknades temat om syndernas förlåtelse i ett livsperspektiv. I doggudstjänsten har därför teologiska bearbetningar gjorts i flera av doggudstjänstens texter.

I konfirmationsgudstjänsten fanns i remissvaren 2014 ett bejakande av att konfirmanderna bemyndigas att predika i gudstjänsten, något som finns kvar i det reviderade förslaget med rubriken Predikan. Att konfirmanderna i konfirmationsgudstjänsten gestaltar Predikan var ett uttryck för en grundhållning att lyfta fram konfirmandernas

delaktighet i hela gudstjänsten. I remissvaren uttryckte en tredjedel av församlingarna och flera domkapitel att en fakultativ fråga bör finnas i konfirmationsgudstjänsten. I konfirmationsgudstjänsten har bearbetning gjorts av flera moment i gudstjänstens inledning och en möjlig fråga till konfirmanderna har belysts. Reflektionen har handlat om betydelsen av en fakultativ fråga till konfirmanderna i ett teologiskt och pastoralt perspektiv och när i gudstjänsten det är naturligt att en fråga kan finnas med. Denna reflektion har ingått i ett sammanhang att i konfirmationsgudstjänsten framhäva möjligheten till doppåminnelse. I det reviderade förslaget ingår nu en fakultativ fråga i gudstjänstens inledande del.

Vad avser bikt, vigsel och begravning fanns förhållandevis få synpunkter i remissvar. Även i vigselgudstjänsten och begravningsgudstjänsten har dock bearbetningar gjorts, se vidare avsnitt nedan.

SPRÅKLIGA ÖVERVÄGANDEN

Språkliga synpunkter i remissvaren har bland annat tagit upp kvalitet, rytm och stilnivå, för frekventa ord eller s.k. modeord och om språket uppfattats som torftigt och synpunkter om var det personliga behöver finnas i gudstjänstens texter. Synpunkter fanns angående vissa texter som uppfattades ha en undervisande eller föreskrivande karaktär. Utifrån dessa övergripande synpunkter har en genomgång av kyrkohandbokens texter gjorts.

I granskningsfasen har särskilt uttrycket ”den heliga Ande” uppmärksammats. Inför kyrkohandboksförslaget 2012 gjordes en utredning om översättningen av ”ande” i Bibel 2000. Här ryms flera beaktanden. Att förslaget hade ”heliga Anden” och inte ”helige Ande” är för att förslaget följer Bibel 2000. Enligt traditionell svensk grammatisk terminologi är ”ande” reale, idag utrum, som har -a i slutet av adjektivet. Denna förändring fick stöd i remissvaren 2014. Frågeställningen i bearbetning och granskning 2014 och 2015 har gällt om ”Ande” bör vara i bestämd eller obestämd form.

Här har det bland teologiska och språkliga sakkunniga funnits något olika bedömningar med synpunkter om att både uttrycken är möjliga. Från både teologiskt och språkligt håll har dock föreslagits att det vore konsekvent att i kyrkohandboken följa Bibel 2000 som här har bestämd form, ”den heliga Anden”. Det är den bedömning som också har gjorts i revisionen varför uttrycket genomgående är förändrat i böner och andra texter i det reviderade förslaget.

Ett undantag jämfört med andra texter i kyrkohandboksförslaget är Trosbekännelsen som har uttrycket ”den heliga Anden”. En nyöversättning av trosbekännelserna har beretts i en självständig process och inte som en del av kyrkohandboksrevisionen. År 1996 beslutade Sveriges Kristna Råd att rekommendera sina medlemskyrkor att använda de ekumeniska nyöversättningarna av trosbekännelserna. Kyrkostyrelsen sände 2011 en remiss med en förfrågan om remissinstanserna tillstyrkte att den ekumeniska översättningen av trosbekännelserna, med några förändringar, kunde antas av Svenska kyrkan. Kyrkostyrelsen beslutade utifrån remissvaren att inte lägga fram något förslag till kyrkomötet 2012 om att anta nyöversättningar av trosbekännelserna.

MUSIKALISKA ÖVERVÄGANDEN

Som konstaterats redan i reflektionsdokumentet 2009 inom kyrkohandboksrevisionen, utifrån revisionens grundinriktning, behöver en kyrkohandbok innehålla en musikalisk bredd med möjlighet till igenkännande, se ovan. Att gudstjänstsången ska bära liturgi på folkspråket innebär i en kyrkohandbok såväl trohet mot Svenska kyrkans gudstjänsttradition som utvecklats och förändrats genom århundradena, som öppenhet och respekt för nyare musikaliska genrer, både i Samling, Ordet, Måltiden och Sändning i Den allmänna gudstjänsten och i De kyrkliga handlingarna. Detta grundläggande förhållningssätt hör samman med revisionsuppdraget om att eftersträva ett inkluderande språk, och kyrkomötets beslut 2012 om barnkonsekvensanalys. Det musikaliska revisionsarbetet

efter kyrkohandboksförslaget 2012 har tagit sin utgångspunkt i de synpunkter som framkom i remissomgången 2014 utifrån revisionsuppdraget från kyrkostyrelsen om en genomgripande revision av 1986 års kyrkohandbok.

I några remissvar fanns synpunkter om att i kyrkohandboken tillföra brett brukad, responsorial gudstjänstmusik. Efter beredning konstaterades att sådan sammanhållen musik för gudstjänstordinariets alla moment inte fanns, som uppfyllde uppställda kvalitetskriterier. Däremot har andra förändringar gjorts för att i kyrkohandbokens musik stärka tillgängligheten även för små barn. Det har handlat om att förstärka responsorial sång och göra andra förändringar som underlättar gudstjänstfirande med barn och unga. Särskilt i Gudstjänstmusik C till E kommer barnperspektiv till uttryck.

I det reviderade förslaget 2016 används begreppet ”Gudstjänstmusik” för att beteckna de olika avdelningarna A till E för kyrkohandbokens musik. Organisationen av musiken i kyrkohandboken innebär att utgångspunkten är gudstjänstens grundstruktur, gudstjänstens moment samt kyrkoåret. De musiksatser som finns i Gudstjänstmusik A till E är mässordinariets musik för Den allmänna gudstjänsten. I två särskilda delar av kyrkohandboken finns den liturgiska musiken för övriga sjungna moment samt för De kyrkliga handlingarna. Termen ”serie” reserveras i kyrkohandboksförslaget 2016 för kyrkoårets serier för mässordinariet (som återfinns i Gudstjänstmusik A).

Övergripande om musikaliska förändringar

I relation till remissvarens synpunkter 2014 har innehållet i Gudstjänstmusik A till E kvalitetsgranskats och bearbetats, bland annat utifrån aspekter om att värna den liturgiska tradition som sträcker sig över tusen år tillbaka i tiden och in i samtiden, samt genretrohet och användarvänlighet.

För vissa satser (framför allt i Lovsägelsen i Gudstjänstmusik A och C) har noter utan notskrift införts för liturgens partier; detsamma gäller ackompanjemang i motsvarande satser. Bedömningen har varit att notering utan skrift ger liturgen en mer direkt kontakt med melodilinjen vilket underlättar möjligheten att identifiera betoningar och rytmiska mönster. Den skriftlösa noteringen anknyter till tidiga notationstraditioner utan att kopiera dessa. Traditionell västländsk senare notation har däremot behållits i församlingssvaren. Detta noteringssätt är att föredra då det handlar om att tydliggöra musikaliska skeenden där fler är involverade (som i en församling), där det är särskilt viktigt att de musikaliska förloppen äger rum samtidigt (i exempelvis polyfon sats) och då igenkännande och likartat utförande från gång till gång eftersträvas. Här har som en del av kvalitetsgranskningen avstämning skett med bland annat företrädare för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, som i sin kyrkohandbok från 2000 har blandad notation i vissa satser.

I det reviderade förslaget har genomgående (med några få undantag) ackordanalys tillförts. Ackordanalysen är avsedd att vara ett kvalificerat noteringsalternativ och följer de noterade satsernas tonhöjd och ackordval. Därmed ökar flexibiliteten, och samspel mellan olika instrument i gudstjänsten underlättas.

När melodi och ackompanjemang skiljer sig åt (i exempelvis i prelationerna) skrivs melodin på ett eget notsystem och ackompanjemang på två egna system. I övrigt gäller grundprincipen att satserna noteras på två system (efter modell från exempelvis koralboken 1986) med mellanliggande text.

Ett omfattande arbete har gjorts för att granska relationen mellan text och musik, notskrift och layout. Vad avser notskriften handlar det om att eftersträva tydlighet, kvalitet, konsekvens, överskådlighet och användarvänlighet för den gemensamma församlingssången, för musiker och för liturg. En ny identifikationsstruktur för de olika mo-

menten har tillskapats för att underlätta bruket av de olika satserna. När det handlar om tonartsval, harmonik, rytmik och melodik kan sådana specifika aspekter här endast antydast. I förhållande till 2012 års kyrkohandboksförslag har vissa tonartsjusteringar gjorts för att främja sängbarhet, men också och framför allt, för att skapa bättre tonartssammanhang mellan olika gudstjänstmoment. Vad gäller harmoniken har en medveten strävan varit att ur ett församlingsperspektiv inte göra onödigt komplicerade val av harmonier och ackord. Samtidigt ska respekt för de olika musikaliska genrerna värnas. Samma sak gäller rytmik och melodik. För samtliga musikaliska aspekter gäller att de måste relateras till och underordnas texten.

Gudstjänstmusik A

Gudstjänstmusik A innehåller flest satser och alternativ, och spänner över flera stilar och tidsepoker. Utgångspunkten har i revisionen varit musiken i nuvarande kyrkohandbok, utifrån kyrkostyrelsens uppdrag om en revision av 1986 års kyrkohandbok, och de former som idag brukas i Svenska kyrkans församlingar. Församlingarnas olika förutsättningar och remissvaren 2014 har särskilt beaktats.

Gudstjänstmusik A består huvudsakligen av musik från 1986 års kyrkohandbok där de olika bidragen sträcker sig från 900-talet och framåt. Urvalet har i jämförelse med 1986 års kyrkohandbok begränsats något, exempelvis ingår "tonus ferialis" (Lovsägelsen) varken i 2012 års kyrkohandboksförslag eller i föreliggande förslag. På ett principiellt plan uppmärksammades en diskussion om urval i reflektionsfasen 2006 till 2010 med reflektionsdokument och domkapitlens remissvar (se ovan sid. 26). I det reviderade förslaget 2016 har några satser tillförts och ibland bearbetats, också utifrån synpunkter i remissvar.

Revisionsarbetet har lagt vikt vid att med utgångspunkt i en levande liturgisk tradition i församlingarna och utifrån genrerespekt främja gudstjänstfirandet med igenkännande. Värnandet av traditionen får i Gudstjänstmusik A genomslag på flera sätt. Den traditionella

indelningen i fyra kyrkoårsanknutna serier har behållits. I anvisningarna tydliggörs vidare att Introitus kan ingå i gudstjänstdelen Samling som alternativ till Inledningsord. Några lovsånger har även återkommit (delvis bearbetade), se särskilt avsnitt nedan.

Vad beträffar den tidiga kyrkosång som ofta kallas gregoriansk sång och som är en del av Gudstjänstmusik A har särskilda avvägningar varit aktuella. I den gregorianska sången är rytmen i grunden fri och textbaserad. Den tidiga kyrkosången kan därför sägas vara ett sätt att genom musiken tydligare artikulera gudstjänstens texter. Relationen mellan ord och ton blir i denna musik särskilt betydelsefull och känslig. Revisionen har strävat efter att värna detta samband. Frågor att förhålla sig till rör exempelvis språkrym, betoningar och hur textens accent uttrycks. Den gregorianska sången har sitt textliga ursprung i latinet. Gregorianik på svenska utgår samtidigt från svensk praxis och svensk språkförståelse. Avvägningarna i revisionen har beaktat det svenskspråkiga textliga innehållet samtidigt som de tidiga sångtraditionernas egenart respekterats så långt detta är möjligt. I revisionen har också strävan varit att hitta goda lösningar vad gäller återgivning av de tidiga sångtraditionerna i senare musikalisk notation, en process som i sig innebär flera tolkningsöverväganden.

Vissa bearbetningar har vidare genomförts för att främja användbarheten och den liturgiska musikens tillgänglighet i församlingarna. Sådana förändringar har i Gudstjänstmusik A bland annat fått genomslag i ackompanjemangssatserna, genom att ackordsanalys tillfogats, i det att vissa satsers manualbyten förenklats (t.ex. Kristusrop 2:A2) samt att liturgens melodi får ett förbättrat instrumentalt stöd (t.ex. Lovsången 4:Laudamus A7).

Gudstjänstmusik B till E

Gudstjänstmusik B till E består av musik till gudstjänstordinariets alla moment. Remissvaren 2014 bejakade Gudstjänstmusik B till E, från 70 procent (Gudstjänstmusik B) till 86 procent (Gudstjänst-

musik D) – under förutsättning att bearbetningar och förändringar genomfördes.

Gudstjänstmusik B nykomponerades för 2012 års kyrkohandboksförslag till huvudsakligen befintliga texter i kyrkohandboken. Gudstjänstmusik B kan karaktäriseras som modern med anknytning till jazz, svensk folkton och konstmusik. I jämförelse med kyrkohandboksförslaget 2012 har bearbetningar skett i bland annat Lovsägelsen och en ny Lovprisning har tillkommit. I Gudstjänstmusik B finns musikunderläggning till alla kyrkohandbokens alternativa prefationer.

Gudstjänstmusik C består av musik som huvudsakligen hämtats från ett ekumeniskt sammanhang. Här har ett alternativt Kristusrop och en för kyrkohandboken ny lovsång tillkommit. För båda dessa bidrag gäller att de är av responsorial karaktär och att de brukats länge i många församlingar. Texten i Lovsången har dock bearbetats. Lovsägelsen har i Gudstjänstmusik C omarbetats och en nykomponerad Lovprisning med anknytning till tonspråket i Gudstjänstmusik C tillfogats. I Gudstjänstmusik C finns prefationer som representerar kyrkoårets huvuddelar.

Gudstjänstmusik D komponerades för 2012 års kyrkohandboksförslag. Denna musik har utifrån uppdrag i revisionen särskilt tillkommit med tanke på gudstjänstfirande med alla åldrar, både utifrån det musikaliska anslaget och utifrån texternas utformning. Musiken i gudstjänstmusik D anknyter till gospel och även vispop och musikal. Bearbetningen utifrån remissvaren 2014 har framförallt skett i Lovsången, Lovsägelsen och O Guds Lamm. En ny Lovprisning har tillkommit.

Gudstjänstmusik E har ett innehåll som sedan tidigare i delar använts i många församlingar under lång tid och som musikaliskt har inslag av visa och folkmusik. Även i Gudstjänstmusik E är Lovpris-

ningen nytillkommen, liksom Kristusrop och O Guds Lamm, som är responsoriala, samt en ny alternativ Lovsägelse.

Huvuddelen av Gudstjänstmusik C respektive E har tidigare publicerats. De återfinns bland annat i *Gudstjänstsång* (Verbum 2011) som tillkom som svar på en begäran från kyrkomötet om liturgiska sånger med en alternativ grundton (se vidare sid. 27).

Vad gäller Gudstjänstmusik B, C, D och E har utifrån remissvarens synpunkter således flera satser behållits från kyrkohandboksförslaget från 2012. Samtidigt har, också utifrån remissvaren, bearbetningar och omarbetningar skett. Vissa bidrag har bearbetats för att ytterligare lyfta fram ett barnperspektiv, till exempel genom fler responsoriala satser. Vidare har Lovprisning tillkommit som en möjlighet även i Gudstjänstmusik C, D och E.

En betydelsefull utgångspunkt för bearbetningarna har varit den liturgiska traditionen och att respektera genrernas egenart och noteringstraditioner, vilket gäller all liturgisk musik i kyrkohandboken. Samtidigt behöver de musikaliska satserna kunna hanteras av alla kyrkomusiker och kunna spelas i alla kyrkorum, där orgel vanligen är huvudinstrumentet. Flera bidrag inom Gudstjänstmusik C till E har därför nyskrivna orgelsatser. Med något undantag har här flaggad eller balkad notation valts som notationsprincip.

Annan musik till kyrkohandbokens texter

I det reviderade kyrkohandboksförslaget 2016 föreslås ökad flexibilitet när det gäller att till kyrkohandbokens texter använda annan musik än den som är en del av kyrkohandboken. Att hitta former för friare musik har flera remissinstanser uppmärksammat och efterfrågat både 2001, 2010 och 2014. Den nu föreslagna förändringen öppnar för främjande av musikaliskt nyskapande och användande av fler musikaliska genrer samtidigt som den liturgiska musiken som en del av kyrkohandboken värnas. Annan musik behöver inte

enbart innebära relativt ny liturgisk musik utan kan även avse tidig liturgisk sång. Förslaget i det reviderade kyrkohandboksförslaget innebär att annan musik blir möjlig till kyrkohandbokens texter och utifrån kyrkoordningens bestämmelser om gudstjänsten, se vidare sid. 103.

TVÅ VOLYMER MED OLIKA DELAR

Det reviderade kyrkohandboksförslaget består liksom 2012 års förslag av två volymer. I huvudvolymen finns text och liturgisk musik för Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna. Musiken i denna volym är liturgisk musik för präst eller annan gudstjänstledare och för församlingen. Musikvolymen är kyrkohandboksförslagets ackompanjemangsutgåva.

Den första delen i förslaget utgörs av anvisningar, ordning och böner och andra texter för Den allmänna gudstjänsten med Högmässa, Mässa (om nattvard firas) och Gudstjänst (om inte nattvard firas). Särskilda ordningar utifrån Den allmänna gudstjänsten finns för Julotta, Långfredagsgudstjänst, Påsknattsmässa samt Sjukkomunion.

Den andra delen består av anvisningar, ordning och böner och andra texter för De kyrkliga handlingarna dop, bikt, konfirmation, vigsel och begravning. Särskilda ordningar finns för dop i krissituation och begravning av dödfött barn eller barn som dött i spä ålder och anvisningar bland annat för dop och konfirmation som integreras i Den allmänna gudstjänsten samt ordning för välsignelse av vigsel enligt annan ordning.

Den tredje delen innehåller kyrkohandbokens liturgiska musik för prästen eller gudstjänstledaren samt församlingen. Musiken är uppdelad i Gudstjänstmusik A till E för Den allmänna gudstjänsten som rymmer Kristusrop/Kyrie, Lovsången/Gloria och Laudamus, Lovsägelsen/Sursum corda och Prefationen, Helig/Sanctus, O Guds

Lamm/Agnus Dei och Lovprisning/Benedicamus. Därefter följer den liturgiska musiken för övriga sjungna moment i Den allmänna gudstjänsten och för De kyrkliga handlingarna.

Sist följer Källförteckning för musik samt föreslagna konsekvensändringar i *Kyrkoordning för Svenska kyrkan*. Musikvolymen följer samma uppställning som musikdelen i huvudvolymen.

GUDSTJÄNST ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING

Utifrån kyrkohandboksförlaget firas gudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning med någon av ordningarna för Den allmänna gudstjänsten och som kyrkliga handlingar. Svenska kyrkans gudstjänster är öppna för alla (*Kyrkoordningen* 17 kap. 2 §). Det gäller alla gudstjänster förutom ordning för bikt som är en gudstjänst i enskildhet. Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna är ett möte mellan Gud och människa i församlingens mitt. Det som skiljer Den allmänna gudstjänsten från De kyrkliga handlingarna är att de senare utgår från en eller flera individer vid Dop, Bikt, Konfirmation, Vigsel och Begravning.

Med Den allmänna gudstjänsten avses gudstjänst som firas utifrån ordningarna för Högmässa och Mässa/Gudstjänst där gudstjänstens grundläggande handlingsmönster uttrycks (Samling, Ordet, Måltiden, Sändning). Med De kyrkliga handlingarna i *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* avses Dop, Bikt, Konfirmation, Vigsel och Begravning.

Den allmänna gudstjänsten kan firas som Högmässa, Mässa, eller Gudstjänst. Dessa ordningar är formade utifrån gudstjänstens grundläggande handlingsmönster, se ovan sid. 28. Vad som ingår i Högmässa respektive Mässa och Gudstjänst framgår i kyrkohandboksförlaget och sammanfattas i inledande anvisningar och översikter. När Den allmänna gudstjänsten firas som Högmässa benämns denna gudstjänst vanligen just Högmässa (med olika va-

rationer som till exempel Påskhögmässa). Därmed värnas ett igenkännande med traditionen och mellan församlingarna. Ordningen för Mässa/Gudstjänst följer samma handlingsmönster som Högmässa. Skillnaden är att Mässa/Gudstjänst, i jämförelse med Högmässa, innehåller färre fasta moment.

Utifrån ordningarna för Högmässa och Mässa/Gudstjänst firas huvudgudstjänst. I kyrkohandboksförslaget finns ett särskilt avsnitt och översikter om vad som då ska ingå.

Fasthet, frihet och alternativ

För alla gudstjänstordningar i förslaget till kyrkohandbok, såväl för Den allmänna gudstjänsten som De kyrkliga handlingarna, finns fasta och fakultativa moment och flera moment med olika alternativ. En grundtanke är att en välavvägd balans mellan frihet och fasthet möjliggör igenkännande och utrymme för nyskapande i församlingarnas gudstjänstfirande.

Inom gudstjänstens grundstruktur finns vissa moment som alltid är fasta. I samtliga gudstjänstordningar ingår läsning ur Bibeln och Välsignelsen. Förutom vid sjukkommunion och i ordningen för bikt ska psalmer alltid finnas med, liksom Herrens bön.

Vissa moment rymmer många alternativ där det bedömts att detta varit särskilt motiverat. Exempel på sådana moment är Nattvardsbönen där det finns 13 fasta alternativ. Två andra exempel är Inledningsord och Bön efter kommunionen som finns med flera förslag. Dessa moment kan även formuleras fritt.

Kyrkohandbokens namn och inledande anvisningar

Som framgått ovan bejakade en stor andel av remissvaren att en kommande kyrkohandbok benämns *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan*. Samtidigt föreslog vissa remisinstanter andra benämningar. Frågan har därför avstämts i bland annat biskopsmötet hösten 2014. I det reviderade förslaget kvarstår samma namn som i kyrkohand-

boksförslaget 2012: *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I*, med motiveringen att ”*kyrkohandbok*” uttrycker dess roll som sammanhållande i Svenska kyrkan. För en bakgrund om kyrkohandbokens namn i ett historiskt perspektiv, se *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 47.

Huvudvolymens Inledning anger en grundläggande förståelse av Svenska kyrkans gudstjänst och dess världsvida sammanhang. I de efterföljande Övergripande anvisningarna (som också finns i musikvolymen) utvecklas anvisningar som gäller både för Den allmänna gudstjänsten och för De kyrkliga handlingarna. Här anges särskilt vad som gäller vid huvudgudstjänst. I Teckenförklaringar sammanfattas förkortningar och termer som gäller kyrkohandboken i dess helhet. I inledningstexten har vissa perspektiv förstärkts i det reviderade förslaget. Det gäller ett ekumeniskt sammanhang, barn och unga, tillgänglighet och flerspråkighet.

I remissvaren fanns synpunkter om att på olika sätt framhäva kyrkoåret mer. I förslaget 2012 fanns kyrkoårets olika serier beskrivna i musikvolymen men däremot inte i huvudvolymen. I det reviderade förslaget beskrivs nu kyrkoårets serier i de inledande anvisningarna.

I anvisningarna har tydliggjorts att gudstjänst med alla åldrar formas utifrån ordningarna för Högmässa och Mässa/Gudstjänst. I ett särskilt avsnitt utvecklas möjligheten att annan musik kan förekomma till kyrkohandbokens texter, se vidare sid. 59 och 103. Remissvar framhöll att det utifrån kyrkohandboksförslaget 2012 var svårt att utläsa vad som gäller vid huvudgudstjänst. Här har en översyn av anvisningarna gjorts och särskilda översikter för både Högmässa och Mässa/Gudstjänst har tillförts.

Den ekumeniska översättningen av Herrens bön som antogs av Sveriges kristna Råds årsmöte 1996 och togs i bruk i Svenska kyrkan 1998 är huvudalternativ i alla gudstjänster. Samtidigt framgår i anvisningarna att utifrån pastorala behov i församlingen kan annan

översättning av Herrens bön användas. Vilken alternativ översättning som kan förekomma anges i anvisningarna.

Flera remissvar påpekade att ramarna för temagudstjänster och kortare gudstjänster behöver bli mer flexibla och tydliga. Likaså behöver gudstjänst ledd av lekman förklaras. Utifrån dessa synpunkter har anvisningar bearbetats och flexibiliteten avseende bibelläsning och psalmer vid kortare gudstjänster har tydliggjorts. Vägledning om lekmanledd gudstjänst har utvecklats, särskilt om huvudgudstjänst leds av lekman, se vidare avsnittet nedan om kyrkoordningsändringar sid. 107.

Latinska benämningar

I remissvaren framkommer att de latinska benämningarna för gudstjänstens moment kommit att få allt större betydelse inte minst i mångkulturella församlingar. I kyrkohandboksförslaget 2012 liksom i kyrkohandboken 1986 anges momenten på svenska med den latinska benämningen i parentes, t.ex. O Guds Lamm (Agnus Dei). I det reviderade förslaget föreslås att dessa moment är angivna på följande sätt: O Guds Lamm/Agnus Dei. Benämningarna innebär att den svenska benämningen är fortsatt huvudalternativ men att de latinska benämningarna framhävs mer. För Herrens bön har den latinska benämningen Pater noster tillkommit.

Julotta, Långfredagsgudstjänst, Påsknattsmässa och Sjukkommunion

I de särskilda gudstjänstordningar som finns i kyrkohandboken har vissa bearbetningar skett. Det gäller Julotta och Långfredagsgudstjänst där anvisningar och struktur har förtydligats och förenklats.

Vad gäller ordning för Påsknattsmässa har synpunkter som efterlyser en sådan ordning framförallt framkommit i bearbetnings- och granskningsfasen. Här har en avvägning gjorts vad gäller å ena sidan grundprincipen att kyrkoårets gudstjänster formas utifrån ordningarna för Högmässa och Mässa/Gudstjänst och å ena sidan

behovet av vägledning för vissa gudstjänster. I Påsknattsmässans ordning föreslås doppåminnelse som en möjlighet varför det är särskilt motiverat att ge vägledning för hur detta moment kan gestaltas tillsammans med påskens tema. I påsknattsmässans ordning finns en föreslagen påskhymn. I tillägg till kyrkohandboken från Svenska kyrkans församlingsnämnd (*Tillägg till Den svenska kyrkohandboken II* från 1990 och *Gudstjänster under kyrkoåret 1998*) finns förslag om en sådan hymn. Den kan utgöras av en lovsägelse eller annan påskhymn. I den föreslagna ordningen föreslås att Bön om förlåtelse och Förlåtelseord utelämnas om doppåminnelse ingår i gudstjänsten.

I det reviderade förslaget finns ordning för Sjukkommunion. Det är betydelsefullt att kyrkohandboken underlättar det pastorala handlandet genom en ordning som ger vägledning och direkt kan användas.

OM DEN ALLMÄNNA GUDSTJÄNSTEN

SAMLING

Flest synpunkter fanns i remissvaren om olika moment i Samling. Det handlade om vissa av inledningsorden, Bön om förlåtelse, Tackbön, Kristusrop/Kyrie och Lovsången/Gloria och Laudamus, samt Dagens bön då Mässa/Gudstjänst firas som huvudgudstjänst. Mest förändringar hade också skett i Samling i förslaget från 2012 i jämförelse med 1986 års kyrkohandbok. Utifrån remissvaren 2014 kan konstateras att gudstjänstens Samling är den del av gudstjänsten som gestaltas på flest olika sätt i församlingarna utifrån kyrkoåret, situation och lokal tradition. I remissvaren framkommer att kyrkohandboken behöver vara flexibel för att möta olika pastorala behov i församlingarna.

Remissvar tog upp att treenighetsperspektiv i vissa av Samlingens texter blivit otydligt eller försvagat. Vad gäller gudstjänstens upptakt fanns i remissvaren förslag att ta bort uttrycket ”(Guds:)” i ”I (Guds:) Faderns och Sonens och den heliga Andens namn” eftersom treenigheten, utifrån hur denna upptakt ibland sägs i gudstjänsten, kan bli oklar eller att Gud framstår som ”fyrenig”. Efter beredning och granskning föreslås här ingen förändring. Uttrycket fångar Guds helhet och treenighet. Två andra upptaktsord från förslaget 2012 har däremot tagits bort ”Vi har samlats för att fira gudstjänst...” och ”Välsignelse över vår gudstjänst”. Båda fick kritik vad gäller att gudstjänstens inledning i Guds den treeniges namn blev nedtonad. Synpunkter fanns även mot att dessa texter mer handlade om människans handlande och möte med Gud än Guds handlande och möte med människan. Något som bedömdes som särskilt olyckligt i gudstjänstens inledning.

Inledningsord

All gudstjänst firas i Guds den treeniges namn och därför inleds alla gudstjänster med antingen ”I (Guds:) Faderns och Sonens och den heliga Andens namn” eller kortare ”I Guds, den treeniges, namn”.

Inledningsord föreslås kunna utgöras av ett kort bibelord utifrån evangeliebokens texter, eller annat bibelord eller anknyta till bön från *En liten bönbok* (med böner som följer kyrkoåret). Förutom att lyfta fram kyrkoåret i anvisningar och kyrkoårserierna i gudstjänstmusiken (se ovan), föreslås att Introitus kan förekomma vid momentet inledningsord.

De inledningsord som föreslås i kyrkohandboken uttrycker förundran och glädje över Guds storhet och över Guds omsorg, närvaro och nåd. Gudstjänstens samling har skiftande karaktär i olika gudstjänster och därför finns föreslagna inledningsord som uttrycker olika perspektiv. Inledningsordet leder vidare till Bön om förlåtelse eller Överlåtelsebön eller Kristusrop eller Lovsången. Inledningsorden kan också formuleras helt fritt. Möjlighet finns att inledningsordet utgörs av förkunnelse inför Bön om förlåtelse. Det senare kan särskilt främja bibelanvändningen, kyrkoårskaraktären och förkunnelsens plats i gudstjänsten.

Utifrån synpunkter i remissvar om eskatologiska perspektiv har inledningsordens funktion i gudstjänsten diskuterats. Inledningsorden uttrycker ofta en realiserad eskatologi. Samtidigt finns i flera inledningsord (som Inledningsord 1, 6, 10, 15, 17) även vidare eskatologiska betoningar.

I remissvaren märktes synpunkter om att kristologiska perspektiv kunde stärkas i Samling. Liksom i 1986 års kyrkohandbok uttrycker flera av de allmänna inledningsorden Guds helhet och anger gudstjänstens sammanhang. Andra inledningsord, särskilt de som leder över till Bön om förlåtelse, relaterar explicit till Jesus Kristus. Här har ingen ändring gjorts i det reviderade förslaget i jämförelse med kyrkohandboksförslaget 2012.

Utifrån pastoral, språkliga och teologiska synpunkter har vissa inledningsord som fanns i kyrkohandboksförslaget från 2012 utgått (dåvarande inledningsord 4, 5 och 6). Dessa inledningsord fick

kritik i remissvaren utifrån både pastorala, teologiska och språkliga synpunkter. De uppfattades ha för låg språklig nivå och vara föreskrivande och undervisande. Samtidigt har Inledningsord 5, 14 och 17 tillkommit, se vidare nedan.

Även om remissvaren i stora delar menade att barnperspektiv fanns i inledningsord förekom kritik som handlade om att komplettering behövdes göras, inte minst för att ytterligare ge alternativ för gudstjänster med små barn. I Samling har därför Inledningsord 5 tillkommit. Det är ett inledningsord som med olika variationer redan brukas i många församlingar. Meningarna i detta inledningsord kan sägas i valfri ordning. Liksom flera av de andra inledningsorden kan det sägas gemensamt i hela församlingen, växelläst eller av gudstjänstledare eller annan. Bedömningen har varit att detta inledningsord kan fungera väl i olika slags gudstjänster och för alla åldrar. Som exempel i revisionsarbetet har särskilt nämnts gudstjänster i svåra situationer.

Inledningsord 14 och 17 har tillkommit för att i Den allmänna gudstjänsten stärka sammanhanget med dopet. Inledningsord 14 benämner löftet i dopet och leder sedan vidare till bönen om förlåtelse. Inledningsord 17 kommer från dopgudstjänsten och kan användas som en allmän doppåminnelse. En doppåminnelse kan utvecklas vidare och gestaltas i gudstjänsten. Exempel på hur det kan ske finns i anvisningar i samband med förbönen och i ordning för Påsknattsmässa.

I flera inledningsord har olika bearbetningar skett. Det gäller Inledningsord 1, 2, 4, 9, 12, 13, 15, 17. Dessa bearbetningar har till exempel handlat om stilistiska eller grammatiska korrigeringar (som i Inledningsord 1 och 9) och innehållsliga bearbetningar (som i Inledningsord 4 och 13). Inledningsord 17 har bearbetats något i förhållande till ordalydelsen i dopgudstjänsten i kyrkohandboksförslaget 2012.

Inledningsord 1 och 2 har diskuterats särskilt utifrån ett ersättningssteologiskt perspektiv. I dokumentet *Guds vägar* konstateras: ”Tron på det nya förbundet och dess löften inbegriper *inte* slutsatsen att Gud upphävt förbundet med det judiska folket” (sid. 9). Ordet ”folk” förekommer i Inledningsord 1 och 2 på två delvis olika sätt. Uttrycket i Inledningsord 1 ”Med jordens alla folk i alla tider tackar och lovar vi dig” kan sägas uttrycka en inklusiv definition av folk. Inledningsord 2 utgår från Psaltarpsalm 130. Det hebreiska och grekiska ordet ”Israel” parafrastras med ”sitt folk”. Med utgångspunkt i resonemang i *Guds vägar* är det inte fråga om att ställa dessa förbund mot varandra eller att det ena förbundet skulle vara upphävt vid en viss tidpunkt i historien. Den sammanvägda bedömningen i bearbetning och granskning 2014 och 2015 har varit att olika teologiska betydelser av ”folk” ryms i Inledningsord 2.

Utifrån en vilja att framhäva texter om det existentiellt svåra har nuvarande Inledningsord 2 lyfts fram i det reviderade förslaget och också fått en vidgad användning genom att det inte längre särskilt hör samman med passionstiden och Långfredagsgudstjänst.

Inledningsorden kan i vissa fall sjungas. Detta gäller inledningsord i form av Helig 1 till 4 samt Inledningsord 15 (Jul). Samtliga är oförändrade och fanns även i 1986 års kyrkohandbok.

Flera inledningsord utgörs av bibeltexter eller anknyter till formuleringar i bibeltexter. Det gäller till exempel Inledningsord 1, 2, 9, 10, 11, 13, 15, 16 och 17.

Bön om förlåtelse

I förslag till en ny kyrkohandbok har det setts som angeläget att i Bön om förlåtelse benämna synden, och betona Guds nåd och förlåtelse. I förtröstan på Guds omsorg om varje människa kan var och en våga se synden i sitt liv. Samtidigt får synd inte förväxlas med svaghet, sjukdom, skamkänslor och otillräcklighet.

I Bön om förlåtelse och Förlåtelse- och Löftesord uttrycks förhållandet mellan Gud och människa som en personlig relation och förlåtelsen som en händelse, en performativ handling. Det har bedömts som viktigt att bönen om förlåtelse inte bara är något som relaterar till den enskilda individen utan att det finns flera böner som lyfter fram syndens kollektiva dimensioner, synden som livsvillkor. I granskningen har diskuterats att synden också är strukturell och är en del av människlighetens verklighet och ansvar. En människa kan dock inte bekänna någon annans synd, som hon inte kan påverka eller känna till. Hon kan inte få förlåtelse för det kollektiva. Däremot ryms det kollektiva i den gemensamma bönen.

I de böner om förlåtelse som fanns i kyrkohandboksförslaget 2012 har bearbetningar skett. Bön om förlåtelse 7 har ersatts med annan bön, se nedan. Bön om förlåtelse 2 har omarbetats. Denna bön börjar nu med ett direkt gudstilltal. Den beskrivning av Gud som tidigare var en del av bönen har utgått då uttrycket innebar en oklar treenighetsteologi.

Bön om förlåtelse 4 har fungerat väl med den inledande överlåtelsen till Kristus, som därefter övergår till Bön om förlåtelse. I bönens inledning har "läkedom" tagits bort för att inte en sammanblandning ska ske mellan synd och sjukdom. I remissvaren märktes kritik mot bönens riktning och uttrycket "brustit mot" som inte explicit riktades till Gud. Bönen har därför omarbetats så att texten knyter an till Jesu kärleksbud (Joh 13:34), som följs av bönen om förlåtelse. Omarbetning av denna bön har även gjorts i den sista raden utifrån biblisk grund (till exempel Matt 7:8). I revisionsarbetet har framkommit att "brustenhet" som parallell till "bortvändhet" för att beskriva strukturell synd förekommer i olika fromhetstraditioner och i olika typer av texter. Exempel finns i Taizésammanhang och utifrån ett miljöperspektiv. Uttrycket finns även i psalmboken (t.ex. Sv. Ps. 422).

Den Bön om förlåtelse 7 som fanns i kyrkohandboksförslaget 2012 har ersatts med en bön som också benämns Bön om förlåtelse 7. Den tidigare bönen fick kritik i granskningen vad gäller uttrycket ”det som jag gjort fel”. Bönen som finns i det reviderade förslaget utgår från förbön i Familjegudstjänst i kyrkohandboken 1986. I förlagan fanns uttrycket ”vi har tänkt mer på oss själva än på andra”. Utifrån kunskap om människor med psykisk ohälsa och särskilt självska debeteende finns inte denna rad med i kyrkohandboksförslaget. Problemet är i dessa sammanhang inte att personer tänkt för mycket på sig själva, utan snarare att man har svårt att överhuvudtaget tycka om sig själv. Det kan också gälla barn och unga. Denna bön har bedömts som viktig i kyrkohandboksförslaget för att i alla moment värna gudstjänst med alla åldrar.

Förutom de böner om förlåtelse som särskilt uppmärksammats har ändringar skett i Bön om förlåtelse 6. Det kristologiska perspektivet har stärkts. Den avslutande bönen om ett nåderikt gudsmöte uttrycks med en kollektiv bön (”Möt oss med din nåd”).

Redan inför kyrkohandboksförslaget 2012 konstaterades att Bön om förlåtelse 8 förekommer sällan i församlingarnas gudstjänster. Det skulle kunna övervägas att ta bort denna bön ur kyrkohandboken. Bönen har dock en särskild ställning i svensk gudstjänsttradition efter reformationen. Den har funnits med i samtliga kyrkohandböcker från 1614 och den ingick även i Olaus Petris *Den svenska mässan* från 1531, med medeltida förlagor. I revisionen har framhållits att det är eftersträvansvärt att kyrkohandboken har en teologisk bredd och att böner som kan uppfattas som kärva också bereds utrymme. I vissa fromhetstraditioner brukas denna bön och där är den betydelsefull.

Förlåtelseord, Löftesord och Överlåtelsebön

I kyrkohandboksförslaget 2012 betonades den villkorlösa förlåtelsen. Detta perspektiv har förstärkts ytterligare efter synpunkter i remissvar och i granskningsfasen. Förändringen gäller Förlåtelseord

3 där den tidigare inledningen ”Begär du dina synders förlåtelse ...” har tagits bort. Istället framträder perspektivet om Guds nåderika förlåtelse tydligare.

Kristologiska perspektiv har stärkts i alla Löftesord och i två tackböner. För att värna ett igenkännande i tackbönerna återkommer samma uttryck (”I Jesu namn”) som avslutning i tre av dessa tackböner. Förlåtelsens kollektiva dimension lyfts fram i Löftesord och Tackbön, vilket motsvarar förlåtelsens förmåga att lyfta in varje individ i gemenskapen med Gud och människor.

I Löftesord 1 har en förändring som motsvarar bearbetning i Bön om förlåtelse 4 skett. För att inte en sammanblandning av synd och sjukdom ska ske har ”läkedom” tagits bort i bönen. Bearbetningar har vidare skett i Löftesord 3 där pronomenet ”han” har ersatts med ”Gud”. I Tackbön 3 har verbet ”ryms” ändrats till ”bärs av”, då det i sammanhanget bedömts som innehållsligt bättre utifrån gudstjänstkontexten och teologiskt. Diskussion har förts om uttrycket ”bo i oss” som i några remissvar uppfattades som svårförståeligt. Uttrycket bedömdes dock av granskare som teologiskt och språkligt begripligt och förekommer till exempel i Taizétradition.

Efter kritik i remissvar om för många bilder i Överlåtelsebön 1 har texten ändrats till den lydelse bönen har i kyrkohandboken från 1986, med dess kristologiska formulering. Den Överlåtelsebön 3 som fanns i kyrkohandboksförslaget 2012 har tagits bort. Bönen fick kritik både teologiskt och språkligt. Den Överlåtelsebön 3 som ingår i det reviderade kyrkohandboksförslaget relaterar, på ett jämförbart sätt som Bön om förlåtelse, både till människans handlingar och till hennes existentiella villkor. Här uttrycks hur allt läggs i Guds händer. Bönen har i granskningens bedömts kunna fungera väl i gudstjänst med alla åldrar.

Kristusrop

Benämningen ”Kristusrop” uttolkar momentets betydelse. Människor vänder sig tillsammans till Kristus på det sätt evangelierna beskriver att många människor närmade sig Jesus, med rop om förbarmande, barmhärtighet och hjälp. Ropet handlar om att Kristus ska vara nära, och dela människors livsvillkor. Kristusropet ger rum för människans upplevelse av hur livet faktiskt är och uttrycker ett löfte att Kristus hör människans rop.

I några remissvar fanns kritik mot benämningen ”Kristusrop”. Det förekom dock i större omfattning att remissvar välkomnade benämningen, istället för nuvarande ”Herre förbarma dig”. Betydelsen av ”Kristusrop” har granskats av såväl teologiskt som språkligt sakkunniga. Utifrån denna granskning kan konstateras att Kristusrop är ett löst sammansatt verb som blivit ett substantiv. Idag finns en bred förståelse för vad som avses, nämligen ett rop till Kristus. Rubriken föreslogs i reflektionsdokumenten som gick på remiss 2010, och fick stöd i remissvar. Det finns liknande ord med konstruerats på liknande sätt, med jämförbar betydelse, som exempelvis ”gudstro” och ”gudslängtan”. Från sakkunniga har framförts att frågan om språkpraxis är väsentlig för att bedöma ett ords begriplighet. Kristusrop som benämning på svenska för Kyrie används sedan 2012 i många församlingar.

Några av förändringarna har särskilt skett utifrån teologiska bedömningar. Det gäller Kristusrop 4 där det kristologiska perspektivet har stärkts. Kristusropet 7 (Gudstjänstmusik E) är helt nyskrivet, både vad gäller text och musik. Remissvaren var kritiska till texten i det tidigare kristusropet i kyrkohandboksförslaget 2012. Texten uppfattades som individcentrerad och med ett svagt kristologiskt perspektiv. Den nya texten uttrycker ett kollektivt rop till Kristus och utgår från den blinde Bartimaios rop till Jesus (Mark 10:46–52) som ber om förbarmande. I Kristusrop 7 görs en tolkning av detta rop om allas längtan att se klarare, i kraft av sanningens ljus.

I det reviderade förslaget kommer Kristusrop 1 och 2 från 1986 års kyrkohandboksrevision, medan Kristusrop 3 som finns i nuvarande kyrkohandbok har melodivarianter som går tillbaka till 900-talet (alla i Gudstjänstmusik A).

I Gudstjänstmusik B återfinns även nu Kristusrop 3 från 2012 års kyrkohandboksförslag. I Gudstjänstmusik C finns Kristusrop 4. I det reviderade förslaget har kristologin förstärkts genom att ”Kristus” tillfogats. Satsen har transponerat ner ett helt tonsteg. Kristusrop 5 har tillkommit efter remissvaren 2014. Gudstjänstmusik D har Kristusrop 6 från 2012 med ny tillfogad intonation och ny ackompanjemangssats. Gudstjänstmusik E innehåller det nyskrivna Kristusrop 7.

I några av dessa musiksatser har det responsoriala uttrycket stärkts. Förändringen har skett inte minst utifrån ett barnperspektiv. Det gäller Kristusrop 5 (Gudstjänstmusik C) samt Kristusrop 7 (Gudstjänstmusik E). I Kristusrop 6 (Gudstjänstmusik D) har efter synpunkter i remissvar delaktigheten för små barn stärkts genom att församlingen sjunger omkvädet och präst eller gudstjänstledare ”versen”. Här finns dock utrymme för flexibilitet och vem som sjunger vad avgörs utifrån de lokala förutsättningarna.

Lovsången och Dagens bön

Lovsången (Gloria och Laudamus) är en lovsång till Gud och en tacksägelse för Kristi verk. Lovsången präglas av ett trinitariskt perspektiv. I samhörighet med den världsvida kyrkan, med kristna över hela jorden och i alla tider riktas lovsången till Gud. Lovsången är också hela skapelsens glädjerop över allt skapat och allt levande och över Guds nåd och frälsning genom Jesus Kristus.

Inför kyrkohandboksförslaget 2012 utreddes särskilt änglahälsningen som utgår från Luk 2:14. Även det reviderade förslaget 2016 följer de exegetiska avvägningarna inför 1986 års kyrkohandbok.

För resonemang om dessa avvägningar hänvisas till *Förklaringar till Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (SKU 2012:2) sid. 76–77.

I det reviderade kyrkohandboksförslaget ingår merparten av lovsångerna i 1986 års kyrkohandbok. Som alternativ kan en trinitarisk lovpsalm sjungas, till exempel psalm 18 i *Den svenska psalmboken*. Omnämmandet av denna psalm har tillkommit i det reviderade förslaget. I jämförelse med kyrkohandboksförslaget från 2012 har två lovsånger återkommit (se nedan).

Inom Lovsången 1 är Gloria och Laudamus A1 nertransponerad ett helt tonsteg. Gloria och Laudamus A2 kommer oförändrade från nuvarande kyrkohandbok. Gloria och Laudamus A3 utgörs av Lovsången ur Missa de angelis från 1500-talet, som återkommit från 1986 års kyrkohandbok. Inför 2012 års kyrkohandboksförslag framkom att Missa de angelis används mycket sällan. Ett arbete har därför gjorts, utifrån förslag i remissvar, för att forma denna lovsång som en växelsång mellan liturg och församling. Lovsången 2 (Laudamus A4) är inspirerad av sydafrikansk tradition. Denna lovsång fanns med i 1986 års kyrkohandbok och är oförändrad, men har fått en tydligare notation.

Inom Lovsången 3 finns ett Gloria från 900-talet (Gloria A4), ett återtaget Gloria från 1200-talet (Gloria A5) och ett Laudamus från 1500-talet (Laudamus A5). Lovsången 4 har samma Gloria som i Lovsången 1 (Gloria A1) samt Laudamus A6. Även Lovsången 4 med Gloria A6 och Laudamus A7 är oförändrat hämtade från 1986, något som också gäller för Lovsången 5, psalm 21 i *Den svenska psalmboken* (Gloria A7 och Laudamus A8).

Lovsången 6 från kyrkohandboksförslaget 2012 (Gudstjänstmusik B) finns kvar. En bearbetning har skett så att församlingen sjunger ett återkommande omkväde. Ackompanjemangssatser, både i Gloria och i Laudamus är något förändrade. I remissvar 2014 fanns

kritik mot att treenigheten blev otydligt framställd i denna lovsång (Gud – Jesus – Anden). Bearbetning har därför skett och lovsången riktar sig i den reviderade texten till Fadern, Jesus och Anden. I Gudstjänstmusik C finns Lovsången 7. Denna lovsång är nyttillkommen i det reviderade förslaget. Musiken är responsorial och välkänd. Den brukas i många församlingar. Efter Gloria följer lovsången på latin ”Gloria in excelsis Deo”. Texten i Laudamus är anpassad för Lovsången i kyrkohandboken och liknar Laudamus i Lovsången 6. Den riktar sig till Gud som skapare, räddare och tröstare.

Lovsången 8 som fanns i Gudstjänstmusik D har bearbetats musikaliskt och teologiskt. Remissvar påpekade att lovsången upplevdes som lång vid gudstjänster med små barn. Teologiskt fanns kritik mot den del som handlar om Jesus Kristus. Kritiken handlade om att beskrivningen av Kristi presentiska närvaro behövde stärkas. Satsen har kortats och texten är bearbetad.

I Gudstjänstmusik E är Lovsången 9 oförändrad från förslaget 2012. Däremot är ackompanjemangssatserna i både Gloria och Laudamus nyskrivna.

Betydelsen av Dagens bön (tidigare Kollektbön) är att vara en samlingsbön (collecta) som sammanfattar och leder in i gudstjänstens särskilda tema. Dagens bön fördes i kyrkohandboksförslaget 2012 till Samling. Bönen är i det reviderade förslaget ett fast moment i Högmässa liksom då Mässa/Gudstjänst firas som huvudgudstjänst. Det senare är en förändring jämfört med tidigare och tanken är att därmed stärka kyrkoårets perspektiv i gudstjänsten och ett igenkännande. Musikalisk bearbetning i notation och textunderläggning har i det reviderade förslaget skett av den fakultativa salutationen vid Dagens bön.

ORDET

Antal bibelläsningar, församlingssvar, hallelujarop och trosbekännelsen

Ett särskilt kännetecken för kristet gudstjänstfirande är sambandet och spänningen mellan gudstjänstens två huvuddelar, Ordet och Måltiden. Tillsammans bildar de en helhet: Gud som möter i Ordet och ger sig själv till människan i Måltidens bröd och vin.

Utifrån remissvar, och särskilt gudstjänstfirande med barn och unga, föreslås större flexibilitet vad avser antal bibelläsningar i Högmässa. Det betyder att den gammaltestamentliga läsningen och epistelläsningen kan utelämnas, även om tre bibelläsningar också fortsättningsvis bör ingå i Högmässa.

På motsvarande sätt och utifrån samma gudstjänstkontext med alla åldrar kan Trosbekännelsen i vissa gudstjänster utelämnas eller ersättas med en trinitarisk psalm. Synpunkterna har här handlat om församlingar med många barn och unga i gudstjänsten och där praxis sedan länge varit att Trosbekännelsen kunnat ersättas med en sådan psalm.

Bland de föreslagna avslutningarna vid bibelläsningarna fanns synpunkter om avslutningen ”Så lyder Bibelns ord” och att bibelordet som ett gudstilltal i gudstjänsten uppfattades som otydligt. I det reviderade förslaget finns detta alternativ kvar. Bedömningen har varit att då denna avslutning ses i sitt sammanhang med församlingssvaret ”Gud, gör ditt ord levande bland oss” eller ”Gud, vi tackar dig” framgår gudstilltalet tydligt. Församlingssvaret ”Gud, gör ditt ord levande bland oss” har lyfts fram som det första föreslagna alternativet.

Musikalisk bearbetning har gjorts av avslutningar och församlingssvar i samband med bibelläsningarna, avseende notation och textunderläggning för de olika alternativen.

Efter Predikan kan Hallelujarop förekomma. I föreliggande förslag till kyrkohandbok finns samtliga fyra Hallelujarop som fanns i 2012 års förslag. Notationen i Hallelujarop 1 och 2 har justerats något, medan Hallelujarop 3 har transponerats ned en helton och fått en ny ackompanjemangssats.

Kyrkans förbön

Genom Kyrkans förbön uttrycks att gudstjänsten rymmer ett gemensamt rop till Gud för alla människor och för hela världen. Förbönen innefattar gudstjänstens många dimensioner, inte minst ett diakonalt perspektiv. Förbönen omfattar såväl världen som närsamhället, den världsvida och den lokala kyrkan. I kyrkohandboksförslaget finns flera förböner och strukturer att utgå från för de församlingar som fritt vill formulera en förbön. Förslag finns även för bön för nydöpta, nykonfirmerade, för dem som ska ingå eller har ingått äktenskap samt tacksägelse för avlidna. I samband med förbönen (eller i Samling) kan doppåminnelse förekomma.

I momentet Kyrkans förbön har i det reviderade kyrkohandboks-förslaget de föreslagna bönestrukturerna förenklats och omarbetats. Här fanns oklarheter i vissa av de teman som nämndes i kyrkohandboks-förslaget 2012 och hur de förhöll sig till varandra. Bland församlingssvaren har vissa ändringar skett. Så har Församlingssvar 2 bearbetats för att förstärka dess responsoriala karaktär.

I den föreslagna texten med tacksägelse för dem som avlidit i församlingen har bearbetningar skett. Att människan är buren av Guds nåd betonas. Tidigare fanns olika alternativa formuleringar som nu förenklats så att tacksägelseperspektivet lyfts fram. Även den avslutande bönen för alla som sörjer har bearbetats med perspektivet att människan omsluts av Guds tröst.

Alla förböner har granskats i dess helhet, framförallt språkligt men också teologiskt. Bearbetningar i större och mindre omfattning har skett i förbönerna 1 till 7. Dessa bearbetningar har berört teologis-

ka betoningar, stilistiska uttryck och frekventa ord. Rum för tystnad i förbönerna framhävs i det reviderade förslaget och anges som en möjlighet särskilt i Förbön 5 och 7.

I några förböner har bearbetningar gjorts för att stärka perspektiv om Jesus Kristus. Här har till exempel en bearbetning gjorts i förbön 6 som inneburit att den bibliska bilden om världens ljus tillfogats. Förbön 2 har bearbetats för att den gudstjänstfirande församlingen inte ska framstå som de starka och omnipotenta, i kontrast till andra människor. Samtidigt har sändningens perspektiv och ett diakonalt perspektiv varit betydelsefulla att lyfta fram, som en del av förbönerna.

Förbön 3 har bearbetats framförallt avseende struktur och utifrån barnperspektiv. Tankelinjen i förslaget 2012 uppfattades inte som helt tydlig och här har omarbetning skett. Linjen går från det nära och konkreta till sammanhang i världen. Den sista delen är en tack-sägelse för Guds kärlek med avslutning i Jesu namn. Bönens bakgrund är förbön i familjegudstjänsten i 1986 års kyrkohandbok. Förbön 4 har bearbetats i delar. En förändring innebär att uttrycket ”lösa krig och konflikter” har ersatts med ”lösa konflikter och skapa fred”. Diskussion har förts om uttrycket ”livets framväxt” och om det innehållsligt och stilistiskt bryter av bönens helhet. Slutbedömningen har dock varit att det är en poäng att både skapelsens under och vad som kan uppfattas som referens till evolutionen kan rymmas i samma bön.

I Förbön 5 har flera bearbetningar gjorts. Bönen har kortats för att bli ett tydligt förbönalternativ med bön om förlåtelse. Andra bearbetningar har skett där bland annat ”konflikter” ersatts med ”våld”.

I Förbön 8 har musikaliska bearbetningar gjorts så att fler recitationstoner har tillförts istället för som tidigare utskrivna åttondelar. Vidare har förändringar skett i både förbön 8 och 9 för att tydlig-

göra hur bön för nydöpta, nykonfirmerade, de som har ingått eller ska ingå äktenskap samt tacksägelse för avlidna kan integreras i den sjungna bönen.

MÅLTIDEN

Om Högmässa eller Mässa firas fortsätter gudstjänsten med Måltiden som inleds med en psalm under vilken nattvardsgåvorna bärs fram (om inte detta skett i gudstjänstens inledning) och tillreds. Kollekten kan samlas in och bäras fram. I kyrkohandboksförslaget ges två förslag för bön över kollekten och frambärandet. Momentet uttrycker förberedelsen av nattvardens måltid och offertoriet. Offertoriet innebär just att bära fram gåvorna och i överförd mening sig själv för att bli ett Guds redskap. Temat utvecklas i flera av nattvardsbönerna. Offertoriet handlar också om ett heliggörande: Guds självutgivande kärlek i Jesus Kristus. För fördjupning om teologiska teman och särskilt nattvardens motiv se vidare i *Förklaringar till förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* (2012:2) sid. 86–97.

Lovsägelsen

Med Lovsägelsen inleds en tacksägelse som sträcker sig fram till Herrens bön. De moment som utifrån allmänkyrklig tradition rymms i tacksägelsen är Lovsägelsen, Helig och Nattvardsbönen med instiftelseorden. Tacksägelsen syftar fram mot kommunionen och riktas till Fadern genom Jesus Kristus och i den heliga Anden. Tacksägelsen omfattar allt som Gud gör i skapelsen, allt som Gud nu verkar i, i kyrkan och i världen och allt som Gud kommer att göra då Gudsriket fullkomnas.

Den inledande dialogen i Lovsägelsens inledning (*Sursum corda*) finns i kyrkohandboksförslaget i tre alternativ. Det första alternativet (”Upplyft era hjärtan ...”) följer nära ordalydelsen i nuvarande kyrkohandbok med uppmaningen att helhjärtat uttrycka lovsägelse till Gud. Det andra alternativet fanns med i kyrkohandboksförsla-

get från 2012. Här är uppmaningen att med öppnat hjärta stämma in i lovsägelsen till Gud ("Öppna era hjärtan ..."). Det tredje alternativet hör till Lovsägelsen i Gudstjänstmusik E.

Utifrån remissvarens synpunkter om stilnivå och inklusivt språk har bearbetning skett i det andra alternativet. Remissvar efterlyste en mer genomarbetad text som inte låg för nära det första välkända alternativet. Synpunkter fanns också om att omarbete texten med ett inklusivare språk så att Gud inte i alla alternativ tilltalas som "Herre". Utifrån dessa synpunkter har bearbetning skett. Den avslutande delen har nu följande lydelse: "Låt vårt tack till Gud strömma fram/ Livets Gud är värd vårt tack och lov". Uttrycket "strömma fram" är samma som i Lovsägelsen Gudstjänstmusik E. I bearbetning och granskning har särskilt uttrycket "strömma fram" uppmärksamats. Uttrycket har bibliska referenser. Referens finns också till en av dopbönera som talar om dopets vatten som strömmar och ger liv.

Prefationen för Jul bygger på 1 Petrusbrevet 2:9–10 där det talas om de kristna som ett heligt folk och Guds eget folk. Prefationens grundstruktur tydliggör att det här är fråga om de kristnas relation till Kristus. Frågan om betydelsen av "folk" i denna prefation har i revisionen diskuterats liksom om Inledningsord 1 och 2 (se ovan). Svenska kyrkan har genom kyrkomötesbeslut 2001 i dokumentet *Guds vägar* sagt att "Guds förbund med det judiska folket äger fortsatt giltighet". Den sammanvägda bedömningen i bearbetning och granskning 2014 och 2015 har varit att i julprefationens kontext är betydelsen av "folk" tydlig.

Till de texter som fick mest kritiska synpunkter i remissvar hörde fyra av prefationerna. Därför föreligger nya prefationer för trettondedagstiden, fastan/passionstiden och mariadagar. En prefation för trefaldighetstiden som fanns i förslaget från 2012 års har utgått. Kritiken handlade om att prefationens riktning (till Fadern, genom Sonen och i Anden) var oklar i flera av dessa prefationer liksom att

det kristologiska perspektivet var nedtonat. De nya prefationerna ligger närmare temat för respektive del av kyrkoåret och anknyter till bibeltexter, där t.ex. prefation för mariadagar nära följer Marias lovsång (Luk 1:46–55). Denna prefation följer dock inte helt en prefations grundmönster på grund av prefationens ämne om Maria. Se vidare resonemang i nästa avsnitt.

Prefationen Allmän 3 har bearbetats och är nu mycket kort. Utifrån en prefations grundmönster är denna prefation inte fullständig. Bearbetningar har gjorts efter synpunkter i remissvar och granskningsfas. Särskilt har det handlat om att det i kyrkohandboken behöver finnas korta prefationer i gudstjänster med små barn.

Bedömningen i revisionen har varit att den absoluta merparten av prefationerna bör vara fullständiga. Det pastorala sammanhanget är samtidigt att i många församlingar, när Mässa firats med små barn utelämnas flera av Måltidens moment, bl.a. just Lovsägelsen. Revisionen har velat möjliggöra att fler av Måltidens moment är med även då Mässa firas med alla åldrar. En anledning till att Lovsägelsen utelämnas är att gudstjänsten blir för lång och omfattande då alla moment finns med. I remissvar efter kyrkohandboksförslaget 2012 finns reflektioner från församlingar om att de nya texterna och den nya musiken (särskilt Gudstjänstmusik D) möjliggjort ett rikare nattvardsfirande.

När det handlar om Lovsägelsens liturgiska musik har vissa bearbetningar skett. I Gudstjänstmusik A finns två alternativa textliga inledningar. I bägge fallen växlar den musikaliska noteringen mellan fyllda skaftlösa noter för liturgens partier och sedvanlig nutida västerländsk notering för församlingens svar. Denna modell är sedan tidigare genomförd i Finländska evangelisk-lutherska kyrkan (i kyrkohandboken antagen år 2000), se även resonemang ovan sid. 55. Prefationen i Gudstjänstmusik A använder konsekvent notering med fyllda skaftlösa noter för liturgens sång. Kyrkomusikerns notbild bygger på ofyllda nothuvuden ("helnoter") i kombination

med fyllda nothuvuden för att ange stödtoner vars funktion består i att uppmärksamma betoningar eller andra rytmiska detaljer. Prefationen i Gudstjänstmusik A ger i de flesta fall (med undantag för påsk) två alternativa avslutningar.

Musiken till Lovsägelsen i Gudstjänstmusik B har i det föreliggande förslaget reviderats och blivit mer koncentrerad i relation till prefationerna i 2012 års kyrkohandboksförslag. Detta gäller såväl melodier som ackompanjemang och musikalisk notation. Satserna har transponerats ned en helton.

I Gudstjänstmusik C har Lovsägelsens inledning fått ny ackompanjemangssats. Prefationens musik är omarbetad med utgångspunkt i kyrkohandboksförslaget från 2012. Noteringen i Prefationen ansluter till notationsprincipen för Gudstjänstmusik A.

Lovsägelsen i Gudstjänstmusik D kommer från 2012 års kyrkohandboksförslag. Den har reviderats vad gäller musikalisk utformning och notering. Till Lovsägelsens inledning har tillfogats en nyskriven intonation. Ackompanjemangssatsen är avsedd för orgel. Ackompanjemangssats för piano finns i kyrkohandbokens webbverktyg www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken.

Lovsägelsen i Gudstjänstmusik E fanns med i förslaget från 2012. Utifrån förslag i granskningsfasen har ett nytt textalternativ tillkommit, vilket breddar de teologiska teman som kommer till uttryck i Lovsägelsen. Hela Lovsägelsen har i jämförelse med förslaget från 2012 transponerats ner en liten ters.

Synpunkter fanns i remissvar om svårigheten med tre avslutningar på prefationerna. Förändringen 2012 hade skett för att bredare under kyrkoåret lyfta fram tema om uppståndelsen. Denna avslutning har i det reviderade förslaget förts tillbaka till påskens prefation.

Helig

Lovsägelsen leder vidare till hymnen Helig som bygger på flera bibliska förlagor (Jes 6:2–3 och Matt 21:9 som citerar Psaltaren 118:25).

Beträffande musiksatserna i Helig har Gudstjänstmusik A fyra alternativ. De har tagits över från nuvarande kyrkohandbok. I Helig i Gudstjänstmusik B har ackompanjemangssatsen justerats något jämfört med satsen i 2012 års kyrkohandboksförslag. I Gudstjänstmusik C har Helig fått ny ackompanjemangssats. I Gudstjänstmusik D har musiken till Helig erhållit ny ackompanjemangssats för orgel. Satsen har noterats enligt de övergripande principerna. Det samma gäller musiken till Helig i Gudstjänstmusik E. Även här har en nedtransponering skett med en liten ters.

Nattvardsbönen

En övergripande slutsats i revisionsprocessen är att nattvardsböerna behöver vara varierade i språk och längd för att utgöra verkliga alternativ till varandra. Nattvardsbönen är en för Svenska kyrkan central teologisk text som liksom Måltiden som helhet uttolkar nattvarens sakrament. Nattvardsbönen är därför ett fast moment med någon av de böner som finns i kyrkohandboken. I samtliga nattvardsböner finns möjlighet att infoga förbön.

De avvägningar som gjorts angående Måltidens nattvardsböner och nattvarens motiv har tagit fasta på vad Svenska kyrkan uttryckt i sitt svar på BEM-dokumentet. I svaret konstateras att nattvarden blir nattvard genom Kristi löfte och inte genom uppbyggnaden av nattvarens liturgi. Jämfört med kyrkohandboksförslaget från 2012 har dock det reviderade förslaget förstärkt nattvardsmotiv som utvecklas i BEM-dokumentet som doxologi, epikles och anamnes. I evangelisk-luthersk tradition är det Jesu instiftelse och de till dessa ord knutna elementen, bröd och vin, som gör nattvarden till ett sakrament. Instiftelseorden är konstitutiva för nattvardsfirandet och utgör nattvardsbönens centrum. De är därför likalydande i alla

nattvardsböner. Löftet om Kristi verkliga närvaro finns i nattvardsfirandet (det som kallas realpresens). Kristus är närvarande ”i, med och under” nattvardens bröd och vin och i löftesorden som sägs till var och en vid nattvardens utdelande, ”för dig utgiven” och ”för dig utgivet”.

Nattvardsbönerna i det reviderade kyrkohandboksförslaget uttrycker lovsång och bön. Vissa böner har mer lovprisande bönekaraktär. Andra har en mer meditativ bönekaraktär. Nattvardsbönerna har granskats teologiskt och stilistiskt.

Som uppmärksammas ovan lyfts i remissvar möjligheten till växelläsning eller responsorial bön eller sång fram särskilt vid gudstjänstfirande med barn och unga. Nattvardsbön 4 har bearbetats för att underlätta växelläsning genom att textraden ”I Kristus är du här” har lagts till. Med denna förändring har samtidigt ett kristologiskt perspektiv stärkts i bönen. Även i andra nattvardsböner har det kristologiska perspektivet förstärkts. Det gäller Nattvardsbön 7 samt Nattvardsbön 10.

Nattvardsbön 13 har bearbetats i den inledande delen då kritik fanns avseende treenigheten. Bönen gudstilltal tillsammans med hur Jesus och Anden omnämns kunde uppfattas framställa treenigheten på ett otydligt sätt. Bönen har därför bearbetats så att tilltalet är till Gud, skaparen. Därefter omnämns Jesus Kristus som en del av gudstilltalet: ”Du delar i Jesus Kristus ... Du är hos oss med din Ande ...”.

Bland remissvaren märks synpunkter om att särskilt stärka epikleken (bönen om Anden), anamnesen (åminnelsen av Jesus Kristus) liksom uttrycken för Jesu Kristi närvaro i nattvardens bröd och vin. Förslaget från 2012 följde vad Svenska kyrkan sagt bland annat i sitt svar på BEM-dokumentet om att nattvardens motiv kan vara antydda och underförstådda och att centrum för nattvarden är Kristi löfte. Alla nattvardsmotiv kan inte rymmas i en enda

nattvardsbön men sammantaget kan nattvardsböerna fördjupa den nattvardsteologi som kommer till uttryck i kyrkohandboken. Det behöver dock finnas flera nattvardsböner som sammanfattar det centrala i en allmänkyrklig nattvardssyn. Utifrån synpunkter i remissvar och en vilja att i kyrkohandboken stärka ekumeniska uttryck har bearbetningar gjorts vad avser epikles och/eller anamnes. Det gäller nattvardsböerna 4, 7, 8 och 13. Vidare har tematik om doxologi och eskatologi utvecklats i Nattvardsbön 3, 6 (där tema om att ”döma levande och döda” återkommit från gällande kyrkohandbok), 10, 11 och 13. I Nattvardsbön 6 har uttrycket ”du som är som en fader och en moder” ändrats till ”du som är vår fader och vår moder”. Synpunkter fanns i remissvar om att fördjupa gudsbilden i kyrkohandboken genom att också i en nattvardsbön kunna tala om Gud med ett inklusivt språk utan förbehåll.

Liksom i Samling och Ordet har översyn och bearbetning skett utifrån språkliga synpunkter om bland annat stilistisk nivå, begriplighet och för frekventa ord. Förändringarna gäller till exempel Nattvardsbön 3 och det återkommande ordet ”hemlighet” liksom Nattvardsbön 7. Bearbetningar har här skett för att lyfta fram det kristologiska perspektivet. Jesus från Nasaret omnämns i den första delen när bönen anknyter till hans mänsklighet. I bödens avslutande del är det däremot Jesus Kristus som omnämns. Bönen har kortats något i den inledande delen. I Nattvardsbön 8 har bearbetning skett avseende bödens inledning. Uttrycket ”öppnar det omöjliga” som fanns i förslaget 2012 föranledde diskussioner i remissvar och granskning. Man menade att bildspråket var för otillgängligt och svårt att relatera till. Texten har bearbetats och talar om hur Gud i Kristus går ”från tomhet och död” och ”gör det omöjliga möjligt”. I alla nattvardsböner som avslutas med ”Amen” (och inte leder vidare till Herrens bön) har tydliggjorts att ”Amen” sägs av församlingen gemensamt.

Förbönsperspektiv har stärkts i Nattvardsbön 9 med en ny alternativ avslutning. Denna avslutning utgår från en nattvardsbön i 1986

års kyrkohandbok. Anvisningarna om nattvardsbönen klargör att förbön kan infogas i alla nattvardsböner.

En fördjupad utredning har skett inom revisionen om fornkyrkliga nattvardsböner, efter synpunkter i remissvar. Slutsatsen är att teman från sådana böner (som Hippolytus nattvardsbön, från 400-talet) finns i flera av kyrkohandboksförslagets böner. Särskilt Nattvardsbön 5 har uttryck som liknar dessa tidiga böner men även Nattvardsbön 12 har delar som nära följer en fornkyrklig bön.

I några remissvar och i granskningsfas har framkommit synpunkter om att tillfoga nattvardsböner i kyrkohandboken som har en tydligt bibelnarrativ karaktär. Frågan att i nattvardsbönen ytterligare levandegöra bibliska berättelser rör större principiella teologiska och ekumeniska grundfrågor om nattvardsbönens form och möjligheten att öppna för andra former av nattvardsböner. En jämförelse kan göras med 1968 års kyrkohandbokskommitté. I flera av kommitténs förslag i början av 1970-talet fanns nattvardsböner som låg mycket nära bibelberättelser. Här kan t.ex. nämnas en tidig Emmausmässa där nattvardsbönen följer bibeltexten i Lukasevangeliet. Denna påtagliga frihet i nattvardsbönens utformning som kommittén vid denna tid ännu gav uttryck för hörde samman med att det då inte var aktuellt för kommittén att följa de motiv som sedan alltmer kom att präglade nattvardsbönerna.

Den sammanvägda bedömningen i den nuvarande revisionen har varit att det inte är möjligt att förutom de många nattvardsmotiv som fördjupas i kyrkohandbokens nattvardsböner ytterligare levandegöra bibliska berättelser. Mer bibelnarrativa nattvardsböner som exempelvis nära följer profiltexter under kyrkoåret är möjligt att utforma i gudstjänster ”för ett visst tillfälle” eller ”viss tid” enligt bestämmelser i kyrkoordningen 18 kap. 6§.

Brödsbrytelsen och Fridshälsningen

Flera kyrkor som under 1900-talet förändrade gudstjänsten införde Brödsbrytelsen, eftersom momentet har starka fornkyrkliga rötter. Själva benämningen gav också tidigt i den kristna rörelsen namn åt hela nattvardshandlingen (se Luk 24:30, 35 och Apg 2:46, 20:7). Momentet består av ord som utgår från Första Korinthierbrevet (1 Kor 10:16). Fridshälsningen består av ord som utgår från Johannesevangeliet (Joh 20:19) då den uppståndne hälsar sina lärjungar. Orden vid Brödsbrytelsens andra alternativ har ändrats i förhållande till förslaget 2012 så att texten närmare följer Bibel 2000 ("ger oss gemenskap med Kristi kropp" istället för "ger oss gemenskap med Jesus Kristus"). Ett tillägg har även skett i församlingens svar i Fridshälsningen. Nu finns svaret "Kristi frid vare med dig" som en möjlighet.

O Guds Lamm

Sången O Guds Lamm är riktad till Jesus Kristus som är närvarande i Måltiden och som har offrat sig för människan. Sången är historiskt nära knuten till Brödsbrytelsen och består vanligen av tre led. I sin traditionella utformning besvaras de två första leden med rop om förbarmande, de tredje med en bön om fred och frid.

Remissvar riktade kritik mot O Guds Lamm i Gudstjänstmusik D (O Guds Lamm 5) och E (O Guds Lamm 6) för bristande försoningsperspektiv. Kritiken relaterade även till BEM-dokumentet och Svenska kyrkans svar på BEM. Här har bearbetning skett, med förändring i O Guds lamm 5 samt att ett nytt O Guds Lamm i Gudstjänstmusik E. Dessa båda texter handlar nu om Guds lamm som tar bort världens synd, bön om Kristi förbarmande respektive bön om hopp och frid i kärlek.

I Gudstjänstmusik A har O Guds Lamm tagits över från nu gällande kyrkohandbok med oförändrade musikaliska satser. O Guds Lamm i Gudstjänstmusik B är så gott som oförändrad i relation till 2012 förslaget medan samma sats i Gudstjänstmusik C transponerats

upp en helton samt fått en något reviderad ackompanjemangssats. Gudstjänstmusik D har två alternativ för O Guds Lamm. Det första (O Guds Lamm 4) har en nyskriven ackompanjemangssats. Det andra (O Guds Lamm 5) har en likaledes ny ackompanjemangssats för orgel. Här har texten bearbetats, se stycke ovan. I Gudstjänstmusik E är såväl text som musik nyskrivna till det reviderade kyrkohandboksförslaget utifrån remissvaren. Den nya satsen är responsorial.

Kommunionen

I remissomgången framkom någon synpunkt som tog upp att formuleringen ”Han bevarar oss till evigt liv” kan uppfattas som ett allomfattande evighetslöfte. I bearbetning och granskning har uttrycket diskuterats i relation till den äldre formuleringen ”Han bevara oss till evigt liv”. Utifrån ett teologiskt perspektiv har framförts att dimissionsorden behöver ses i sin kontext. De relaterar till måltidens sammanhang och betydelsen av att Jesus Kristus kommer till människan i nattvardens bröd och vin. Från språkligt sakkunniga har framförts att formuleringen ”han bevarar oss till evigt liv” nog inte kan förstås som begränsad till måltidens sammanhang. I det avseendet är det ingen språklig eller innehållslig skillnad mellan ”bevara” och ”bevarar”.

Bön efter kommunionen

I den bön som avslutar Måltiden lyfts ett tacksägelseperspektiv fram. Samtidigt kan även andra teman komma till uttryck. Om exempelvis en kortare gudstjänst firas utifrån ordningen för Mässa kan förbön infogas i Bön efter kommunionen.

Bönerna efter kommunionen fördjupar på olika sätt nattvardens motiv. Särskilt betonas tacksägelsen över mötet med Jesus Kristus i nattvardens bröd och vin. Även bönen efter kommunionen har granskats teologiskt och språkligt utifrån remissvaren 2014. I några av dessa böner har ett eskatologiskt perspektiv framhävts. Bearbetningar har bland annat skett i bönen för advent, för att tydliggöra adventstidens tema och för att förbättra det språkliga uttrycket.

Bönen för fastan/passionstiden har bearbetats för att förstärka det inklusiva språket. Bönen Allmän 3 har bearbetats utifrån synpunkter i remissvar om barnperspektiv.

SÄNDNING

Lovprisning, Välsignelsen och Sändningsord

Efter synpunkter i remissvar har Lovprisning tillförts som en möjlighet inom all gudstjänstmusik. Det innebär att inom Gudstjänstmusik A till E kan Lovprisning ingå som alternativ till Psalm. De tre musikaliska alternativen för Lovprisning i Gudstjänstmusik A kommer från nuvarande kyrkohandbok. Lovprisningen i Gudstjänstmusik B är nyskriven och ersätter den lovprisning som fanns i förslaget 2012. Lovprisning har tillkommit i Gudstjänstmusik C, Gudstjänstmusik D och Gudstjänstmusik E.

Den aronitiska välsignelsen (utifrån 4 Mos 6:24–26) finns upptagen såväl i den traditionella översättningen (med konjunktivform) som i enlighet med Bibel 2000. I det andra alternativet av Välsignelsen som följer Bibel 2000 fanns synpunkter från remissvar. Det gällde förslag att ändra ordalydelsen från ”lysa mot er” till ”lysa över er” samt att ändra ”fred” till ”frid”. Synpunkten har avstämts i beredning och granskning. Här är det reviderade förslaget dock oförändrat utifrån revisionsuppdraget att så långt möjligt följa översättningen i Bibel 2000.

Sändningsord är ett fakultativt moment som kan utgöras av en kort avslutande hälsning eller utvecklas tematiskt med utgångspunkt i det uppdrag Gud ger att bära vidare i världen. I förslaget föreslås fyra alternativa sändningsord, två korta (utifrån 1986 års kyrkohandbok) och två längre. I två av sändningsorden har ändringar gjorts utifrån ett inklusivitetperspektiv då ”Herre” tagits bort och ”Gud” tillförts som alternativ.

OM DE KYRKLIGA HANDLINGARNA

Underlag för de kyrkliga handlingarna i förslaget 2012 liksom i det reviderade förslaget har varit biskopsbrevet *Leva i dopet. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar* (2011) och *De kyrkliga handlingarna i en mångkulturell kontext* (2012).

Generellt kan sägas att det vid De kyrkliga handlingarna är vanligare med böner som uttrycker känslor. Det handlar då inte om att föreskriva känslor utan om att benämna och tolka i en självavårdande situation. Självavårdsperspektiv och stor omsorg är särskilt viktigt i dessa sammanhang.

I De kyrkliga handlingarna gäller förändringarna i det reviderade förslaget framförallt dopgudstjänsten och den teologiska och pastorala betydelsen av en fakultativ fråga i konfirmationsgudstjänsten. En övergripande synpunkt i remissvar gällde antal psalmer och placeringen av psalmer i De kyrkliga handlingarna. Särskilt fanns kritik mot psalmers placering i Begravningsgudstjänst. Slutsatsen i bearbetningen och granskningen av kyrkohandboksförslaget har varit att minst två psalmer ska ingå i de kyrkliga handlingarna. I konfirmationsmässan ingår minst tre psalmer. Däremot är psalmernas placering fri. Det betyder att psalmernas placering bestäms utifrån det pastorala sammanhanget.

DOPGUDSTJÄNST

Dopet har en särställning bland de kyrkliga handlingarna eftersom det är ett sakrament genom vilket människan upptas i kyrkan, får del av Kristi befrielse och liv och blir en del av Kristi kropp. Dopet omfattar livet i alla dess dimensioner. Under 1900-talet har dopgudstjänsten ändrat karaktär på flera sätt. Det var framförallt med 1986 års kyrkohandbok som den byggdes ut och alltmer blev en självständig gudstjänst. Då infogades också namnfråga och tackbön. Genom åren har olika delar och motiv tillförts dopgudstjänsten.

En annan analys som kan göras är att i doggudstjänsten löper flera perspektiv parallellt. Här finns det individuella, uttryckt i exempelvis namnfrågan, tackbönen, befrielsebön och dophandlingen, och kyrkans kollektiva perspektiv med uttydning av dopets betydelse i bland annat bibelläsningar, dopbön, trosbekännelse och dophandlingen. I vissa moment uttrycks båda dessa perspektiv. Inför kyrkohandboken 1986 pekade man i arbetet på vikten av en balans mellan aspekterna identitet och relevans. Med identitet menades att liturgin ska uttrycka kyrkans trosinnehåll ”på ett klart och begripligt sätt” utan att bli ”torrt läromässigt”. Med relevans menade man anknytningspunkterna för liturgin i människornas vardagstillvaro. Man framhöll att utan balans mellan dessa aspekter ”kan inte liturgin innebära ett möte mellan det himmelska och det jordiska, mellan Gud och människan” (*Gudstjänst idag*, SOU 1985:46, sid. 279).

Idag är det vanligt att de två familjerna samlas för första gången vid doggudstjänsten och gudstjänsten får i det pastoralasammanhanget en slags familjebildande funktion även om detta inte explicit uttrycks i gudstjänsten på annat sätt än att olika personer i familjerna kan medverka aktivt med till exempel bibelläsning eller musik. I BEM-dokumentet från 1982 märks en betoning av dopet som vägen in i kyrkan, ett perspektiv som lyfts fram i 1986 års kyrkohandbok och som har förstärkts efter 1996 med beslutet i kyrkomötet om att man blir medlem i Svenska kyrkan i samband med dopet. Detta perspektiv har tolkats och gestaltats i många församlingars doppraxis med olika handlingar i samband med Välkommandet eller Förbönen (föremål som placeras i förbönsträd, överlämnande av barnbiblar etcetera).

Dopordningen i kyrkohandboksförslaget 2012 fick kritik särskilt avseende gudstjänstens rytm. Synpunkter fanns vidare rörande teologiska betoningar och språket i vissa av doggudstjänstens texter. En översyn har gjorts med förändringar i samlingsord, inledningsord (tidigare tydningssord), befrielsebön, dopböner, förböner. Flera

remissvar menade vidare att det behövs fler anvisningar för att underlätta dop i Den allmänna gudstjänsten och om flera barn döps i samma gudstjänst. Bearbetningar har därför skett i den översikt som ges i kyrkohandboksförslaget.

Samlingsord, Inledningsord och Tackbön

I det reviderade förslaget finns Samlingsord, och Inledningsord med några nya alternativ. Samlingsordet fyller funktionen av att ge sammanhanget för dopgudstjänsten i Guds den treeniges namn. Det kan i övrigt formuleras fritt utifrån den pastorala kontexten. Fördjupning sker sedan med ett fast Inledningsord, och inte som i kyrkohandboksförslaget 2012 med ett Tydningsord senare i gudstjänsten. Från kyrkohandboksförslaget 2012 finns ett tydningsord kvar (nu som inledningsord). De övriga två inledningsorden är i det reviderade förslaget påfallande korta. De ger ett teologiskt sammanhang för dopet men avsikten är inte att här ge en fullödlig beskrivning av dopets teologi.

Dopgudstjänstens start har särskilt diskuterats av de 10 församlingar som prövade en bearbetad dopordning 2014. Flera av dessa församlingar framhöll att ur ett pastoralt perspektiv är det många gånger svårt att i början av gudstjänsten på ett omfattande sätt och med kondenserade teologiska formuleringar kommunicera kyrkans trosinnehåll. Man menade att det är betydelsefullt att se gudstjänsten som en helhet och att dopets betydelse bör fördjupas genom hela gudstjänsten. Särskilt viktiga är bibeltexterna, doptalet och att det kristologiska perspektivet blir tydligt i befrielsebön och dopbön.

Frågan om barnets eller dopkandidatens namn kommer tidigt i gudstjänsten som en inledning till tackbönen. Sammanhanget är perspektiv som uppmärksammas ovan om att se barnet som subjekt. Vidare har det både inför förslaget 2012 och i remissvar 2014 setts som betydelsefullt att barnets namn, uttrycket för människans identitet, omnämns tillsammans med tackbönen, och inte som tidigare i anslutning till befrielsebönen.

Synpunkter i remissvar fanns om att tackbönen inte tillräckligt tydligt uttryckte det individuella perspektivet om flera barn döptes i samma gudstjänst. Därför nämns varje barn nu tydligare var för sig i bönen, och inte som förut med en uppräkningslista. Remissförsamlingarna återkom till att det fattades en Tackbön som kan ledas av präst eller annan (som inte är förälder). Därför har en sådan bön tillförts i det reviderade förslaget. Tackbönen uppfattades av vissa remissvar som alltför lik förbönen i gudstjänstens avslutning. Bönen har nu mer fokus på tacksägelse. Tackbön är ett fast moment vid dop av barn och kan även ingå vid dop av vuxna.

Befrielsebön och bibelläsningar

I befrielsebönerna har vissa bearbetningar gjorts utifrån remissvar. Särskilda överväganden gäller Befrielsebön 2 och sammanhanget för uttrycket ”brustenhet” där olika synpunkter framkom i remissvar. Begreppet brustenhet uppfattades av remissvar som ett uttryck för strukturell synd, jämförbart med ”bortvändhet” som finns i Bön om förlåtelse 1. Samtidigt, om ordet står för sig självt, associerades det av andra remissinstanser till något individuellt och känslösamt. Bönen har granskats teologiskt och språkligt. Här har framkommit att ”brustenhet” uppfattas olika utifrån vilken generation man tillhör. I yngre generationer ses uttrycket som synonymt med ondska i världen. Bönen har i jämförelse med kyrkohandboksförslaget 2012 ändrats i den inledande delen med formuleringen ”helar världens brustenhet”. Uttrycket kan jämföras med Sv. Ps. 42:3 och uttrycket ”en brusten värld blir hel.” Synpunkter framkom i de församlingarna som prövat den bearbetade dopordningen att det var väsentligt att inte ytterligare använda ”mörker” som en bild för det onda. Bearbetning har gjorts i befrielsebönen så att det kristologiska perspektivet förstärktes. Uttrycket ”Jesus Kristus, den korsfäste och uppståndne, kallar dig att vara hans lärjunge” har kommit tillbaka från 1986 års kyrkohandbok.

Dopgudstjänsten innehåller flera bibelläsningar. Läsning ur Matt 28:18–20 ingår alltid. Vid dop av barn ingår även Mark 10:13–16.

Denna bibelläsning kan även läsas vid dop av vuxna. Övriga föreslagna bibeltexter finns samlade i anslutning till doggudstjänstens ordning.

Dopböner, välkomnande och förböner

Utifrån synpunkter om behov av teologisk bearbetning och också språklig översyn har dopbönera bearbetats. Förändringar har gjorts så att det kristologiska sammanhanget för dopet blir tydligt i alla dopböner. Vidare har två av dopbönera bearbetats så att perspektiv om syndernas förlåtelse, som tidigare saknades, nu är en integrerad del. Detta perspektiv finns med i den första och andra dopbönen. Synpunkter fanns i remissvar om förhållandet mellan bön om Anden i dopbönen och i bönen direkt efter dophandlingen. Även här har bearbetning skett så att bönen om Anden i dopbönen antingen handlar om dopets vatten eller om tacksägelse för att Gud kommer med sin Ande till den som ska döpas.

Flera församlingar saknade ord vid Välkommandet (som finns med i 1986 års kyrkohandbok) och som följer direkt efter dophandlingen. Det handlade om Jesusorden ur Matt 18:5 som nu återkommit.

Dop i krissituation

I kyrkohandboksförslaget från 2012 fanns ingen utskriven ordning för dop i krissituation. Däremot gavs vägledning i de inledande anvisningarna. I remissvar framkom, inte minst utifrån barnperspektiv, att flera remissinstanser saknat en sådan ordning. Från sjukhuskyrkor och andra framfördes att det är viktigt att en ordning för dop i krissituation finns i kyrkohandboken. I bearbetningen av kyrkohandboksförslaget har särskilt uppmärksamats att böner och andra texter behöver inbegripa att dop i krissituation kan handla om dop av barn eller vuxen.

ORDNING FÖR BIKT

Remissvaren är övervägande positiva till ordning för bikt i kyrkohandboksförslaget. I arbetet med bearbetning av kyrkohandboks-förslaget har bedömningen varit att ordningen för Bikt inte behöver ändras.

KONFIRMATIONSMÄSSA/-GUDSTJÄNST

Konfirmationen är en helhet som innefattar såväl konfirmations-tiden med dess undervisning och deltagande i församlingens gudstjänstliv som konfirmationsgudstjänst. Konfirmationsgudstjänsten kan delas upp i en eller två delar. Om konfirmationsgudstjänst firas vid ett tillfälle följs ordningen för Konfirmationsmessa. Om gudstjänstfirandet sker vid två tillfällen firas konfirmationsgudstjänst vid det ena tillfället och vid det andra tillfället nattvardsfirande enligt ordning för Högmessa eller Messa som huvudgudstjänst. I *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete* (Svenska kyrkan och Verbum 2008) liksom i kyrkohandboksrevisionen har betydelsen av att konfirmanderna får vara i centrum lyfts fram.

Anvisningar, Samlingsord och Inledningsord

I remissvaren har uppmärksamats att vägledning kan behövas kring hur man gör om redovisning förekommit innan konfirmationsgudstjänsten (till exempel på konfirmandläger). Det förekommer att sådan redovisning ersätter Predikan i konfirmationsgudstjänsten. Bedömningen i bearbetningsarbetet och vid konfirmationsseminariet har varit att Predikan i gudstjänsten, som gestaltas av konfirmanderna, är en betydelsefull del av denna gudstjänst varför Predikan inte kan ersättas av redovisning. En kort förklaring har här lagts till i de inledande anvisningarna.

Några ändringar har gjorts i Samlingsord och Inledningsord. Det har handlat om att orden ska fungera väl både vid konfirmation av unga eller vuxna. I Inledningsord 1 har sammanhanget med dopet

framhävts. Jämfört med förslaget från 2012 har fakultativ doppåminnelse och inledningsord bytt plats.

I konfirmationsgudstjänstens anvisningar har tydliggjorts att Predikan kan delas upp i gudstjänsten. Att göra så är vanligt i flera församlingar och kan vara ett sätt att gestalta ett särskilt tema. Det har också varit viktigt att Tal till konfirmanderna är ett fast moment men att placeringen är flexibel utifrån det pastorala sammanhanget.

I remissvaren och i bearbetning och granskning har också diskuterats hur konfirmation av vuxna kan lyftas fram mer i kyrkohandboken. Det har bland annat lett till att det i det reviderade förslaget finns ett förslag för hur konfirmation i Den allmänna gudstjänsten kan utformas.

Fakultativ fråga till konfirmanderna

I kyrkohandboksförslaget 2012 hade den fakultativa frågan tagits bort utifrån bedömningen att konfirmanderna i hela gudstjänsten uttrycker sin vilja att konfirmeras och med hela församlingen uttrycker sin samhörighet med kyrkan i trosbekännelsen. Att konfirmanderna i konfirmationsgudstjänsten gestaltar predikan (och inte redovisar nyvunnen kunskap) var vidare ett uttryck för samma grundhållning och en vilja att lyfta fram konfirmandernas delaktighet i hela gudstjänsten. I remissvaren uttryckte en tredjedel av församlingarna att man vill att en fakultativ fråga skulle finnas i konfirmationsgudstjänsten samtidigt som man bejakade att konfirmandernas delaktighet stärkts.

I bearbetningen och granskningen av det reviderade kyrkohandboksförslaget har dessa synpunkter beaktats och en fakultativ fråga har diskuterats, bland annat i biskopsmötet. Nu föreslås att en fråga läggs som en möjlighet i konfirmationsgudstjänstens inledande del och som en fortsättning på inledningsordet. Denna fakultativa fråga liknar i det reviderade förslaget den karaktär frågan har i dop-

gudstjänsten. Den föreslagna frågan gäller själva handlingen: ”Vill ni konfirmeras (och leva i Kristi världsvida kyrka?)”. Uttydningen av konfirmationens innebörd sker i inledningsorden som ska föregå frågan. Frågan ställs inte individuellt utan alltid till konfirmanderna gemensamt (om det är en grupp konfirmander).

Dopperspektiv, Förbön och måltidens moment

Utifrån synpunkter i remissvar om att lyfta fram sammanhanget med dopet något mer har vissa ändringar gjorts i bönen i samband med handpåläggningen. Som tidigare nämnts har även dopets perspektiv lyfts fram mer i inledningsord.

Den förbön som föreslås i konfirmationsgudstjänsten har omarbetats utifrån både språkliga och innehållsliga synpunkter. Nu finns möjlighet att i förbönen nämna konfirmanderna vid namn, utifrån praxis i många församlingar. Vid nattvardsfirandet har en förändring skett i jämförelse med förslaget 2012. Alla måltidens moment ska finnas med enligt ordningen för Högmässa eller Mässa som huvudgudstjänst.

VIGSELGUDSTJÄNST

Bland remissvaren fanns ett tydligt bejakande av vigselgudstjänstens struktur och böner. Strukturen är samma som finns i 1986 års kyrkohandbok. Inför kyrkohandboksförslaget 2012 fanns en strävan att stärka vigselgudstjänsten som just gudstjänst. Detta kom till uttryck i vigselns fasta Inledningsord, i Tillkännagivandet och i de föreslagna förbönerna.

Inledningsord, förböner

Synpunkterna i remissvar rörde vissa formuleringar och rytmen i några texter. Bearbetning har därför skett i Inledningsord 1 och 3. I det första inledningsordet har sammanhanget med Guds kärlek lyfts fram. Nu sägs att äktenskapets mening både är att ta emot, och ge vidare den kärlek som är av Gud. I det tredje inledningsordet handlar förändringen också om den inledande delen. Kärleken som Guds gåva och sambandet med kärleken mellan de två personer som ska ingå äktenskap betonas. Ytterligare bearbetningar har skett i detta inledningsord då språket i delar uppfattades vara för mångordigt.

Vissa remissvar framförde synpunkter om att stärka uttryck för samhällsperspektivet och det gemensamma i vigselgudstjänsten. En översyn har gjorts av förbönerna ur detta perspektiv med vissa förändringar i förbön 2.

Bön över ringen/ringarna, Löften och Tillkännagivandet

I Bön över ringen/ringarna samt i Tillkännagivandet har en mindre förändring gjorts så att ömsesidigheten omfattar både ”kärlek och trohet”. I några remissvar och i bearbetningsprocessen har uppmärksamats att en oklarhet uppstått kring alternativen i samband med Löftena så att löftena kunnat uttryckas på ett sätt som uttrycker en hierarkisk relation och inte relationens ömsesidighet. Texten har här bearbetas. Från ordalydelsen i förslaget 2012 ”som ett tecken på min kärlek vill jag ...” till ”som ett tecken på vår kärlek vill jag...”. De olika alternativen upplevdes som svårförståeliga.

Förändringen som skett gäller även motsvarande text vid Välsignelse över ingånget äktenskap. Tillkännagivandet har bearbetats något utifrån liknande synpunkter.

BEGRAVNINGSGUDSTJÄNST

Hela det sammanhang som sträcker sig från dödsfall till gravsättning och avsked samt minnesstund och uppföljning hör till begravningen. En utgångspunkt i revisionen av 1986 års kyrkohandbok har varit bedömningen att gudstjänsten i 1986 års kyrkohandbok i huvudsak fungerar väl. Bedömningen bekräftades av remissvaren som endast framförde begränsade synpunkter.

Begravning av dödfött barn eller av barn som dött i späda ålder

Från bland andra sjukhuskyrkor har påpekanden kommit om att ordning för Begravning av dödfött barn eller av barn som dött i späda ålder behöver finnas i kyrkohandboken även om en sådan ordning går att forma utifrån ordning för Begravningsgudstjänst. En sådan ordning har tillförts förslaget och en text har lagts till i anvisningarna. Denna text utgår från biskopsbrevet om begravning *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006).

Böner vid griftetal, andra texter och anvisningar

Bönerna som föreslås i samband med griftetalet har fungerat väl enligt remissvaren. Även här har dock en språklig översyn gjorts. På motsvarande sätt har förbönerna granskats. I Förbön 3 har förändring gjorts i en del av bönen utifrån kritik om förslaget från 2012. En analys av barnperspektiv i begravningsgudstjänsten har gjorts. En slutsats är att tillföra en ny bön i samband med griftetalet (Bön 9). Här uttrycks saknaden konkret med en existentiell fråga samtidigt som bönen omsluts av uttryck för Guds kärlek. Avvägningen i denna bön har handlat om att värna ett tydligt barnperspektiv med till exempel syskon till det barn som avlidit och syskonens inklusivitet och delaktighet i gudstjänsten.

I förslaget från 2012 öppnades för möjligheten att avskedstagandet kunde komma tidigare i gudstjänsten, efter bibelläsning och eventuell psalm. Denna möjlighet har bemötts positivt i församlingarna och man efterfrågar tydligare anvisningar, vilket nu förts in i begravningsgudstjänsten.

I många remissvar finns synpunkter om att det behövs större flexibilitet avseende antal psalmer i begravningsgudstjänsten. Särskild kritik har framförts om en slutpsalm som var fast i 2012 års ordning. Denna psalm har blivit fakultativ i det reviderade förslaget. Som framgått ovan ska två psalmer finnas med i de kyrkliga handlingarna men psalmernas placering är fri.

I det reviderade förslaget har en förändring skett vad avser bibeltexter vid begravningsgudstjänst. Nu föreslås att hela Psaltaren 23 finns med bland de föreslagna bibeltexterna.

7 | Annat material

Remissvaren 2014 tog upp behov av olika typer av fördjupnings-, väglednings- och stödmaterial för gudstjänster. Man efterlyste kompletterande material som inte är en del av kyrkohandboken och som kan förnyas kontinuerligt. Det handlar bland annat om gudstjänst med barn och unga och bruk i samband med söndagsskola. Vidare kan det gälla förslag för kyrkoårets gudstjänster liksom vägledning vid lekamannalett gudstjänst.

Remissvar liksom granskningsfasen i kyrkohandboksrevisionen har aktualiserat kompletterande musikaliska behov. Det kan finnas anledning att ta fram nya arrangemang och satser i olika svårighetsgrad för orgel, liksom för piano och andra instrument. Det är betydelsefullt att det finns ackompanjemangssatser för piano, särskilt för Gudstjänstmusik D och E, vid sidan av kyrkohandbokens ackompanjemangssatser som är för orgel.

Vidare har behov av körutgåva till den nya kyrkohandboken uppmärksamrats. En sådan utgåva skulle kunna ges ut i ett senare skede när en ny kyrkohandbok är antagen av kyrkomötet, så som skedde efter att 1986 års kyrkohandbok tagits i bruk. Dessutom har i remissvar och i granskningen av kyrkohandbokens musik framkommit att Introitus skulle behöva revideras i relation till Bibel 2000.

8 | Förslag till kyrkoordnings- ändringar med anledning av förslaget till ny kyrkohandbok

I det följande beskrivs förslag till kyrkoordningsändringar med utgångspunkt i förslaget till ny kyrkohandbok.

DEN LITURGISKA MUSIKENS FRIHET

I arbetet med kyrkohandboksförslaget, inte minst i remissvaren rörande 2012 års kyrkohandboksförslag, har behov av nyskapande av musik framkommit. Detta avser den liturgiska musiken för Kristusrop, Lovsången, Lovsägelsen, Helig, O Guds Lamm och Lovprisning.

Användning av annan musik i huvudgudstjänsten än den som ingår i kyrkohandboken är möjlig redan idag och framgår av 18 kap. 6 § i kyrkoordningen. För att ytterligare underlätta nyskapande och användning av annan musik i huvudgudstjänsten föreslås dock en förenklad beslutsordning jämfört med den som gäller för närvarande. Det föreslås att det även fortsättningsvis ska vara kyrkoherden som fattar beslut om användningen av sådan annan musik efter samråd med församlingens präster och musiker och efter medgivande av församlingens kyrkoråd eller församlingsråd. Däremot föreslås att sådana beslut inte ska begränsas av att enbart behöva gälla för en viss tid eller för ett visst tillfälle. Kyrkoherdens beslut föreslås inte heller behöva anmälas till domkapitlet.

Möjligheten att använda annan musik i huvudgudstjänsten än den som finns i kyrkohandboken föreslås brytas ut ur den nuvarande 18 kap. 6 § och i stället utgöra en egen paragraf, 18 kap. 6 a §, för att på så vis tydliggöra skillnaden mellan beslut rörande användning av

annan gudstjänstordning och/eller andra psalmer/församlingssånger jämfört med beslut om användning av annan musik.

Det föreslås i den nya 18 kap. 6 a § ett förtydligande om att det är musik till ”kyrkoandbokens texter” som avses. Denna skrivning föreslås för att tydliggöra att bestämmelsen avser annan musik endast till texter som ingår i kyrkoandboken. För musik till andra texter än de som ingår i kyrkoandboken gäller bestämmelserna i 18 kap. 6 §. En möjlig nackdel med förslaget till förtydligande är att begreppet ”texter” inte används i kyrkoordningen avseende kyrkoandbokens texter idag och detta skulle därför kunna misstolkas. När man i kyrkoordningen talar om texter i gudstjänstssammanhang så avses bibeltexter (se 18 kap. 2 och 5 §§, där det bl.a. står om läsning i en gudstjänst av andra bibeltexter än de som finns i evangelie- respektive kyrkoandboken samt att en predikan i en huvudgudstjänst ska utgå från en eller flera av de lästa bibeltexterna). Det begrepp som idag används avseende texterna i kyrkoandboken är begreppet ”gudstjänstordning”, vilket inbegriper såväl gudstjänstens struktur som dess texter. Ett exempel på detta är ovan nämnda 18 kap. 6 § i dess nuvarande lydelse. Där står att det i huvudgudstjänsten får användas ”någon annan gudstjänstordning eller musik” och med detta avses att en annan struktur, text eller musik kan få användas efter det att beslut har fattats om detta på ett i bestämmelsen angivet sätt.

Vad gäller beslut om annan gudstjänstordning och andra psalmer eller församlingssånger föreslås även fortsättningsvis att samma beslutsordning som idag ska gälla. Avsikten är alltså att man även fortsättningsvis ska kunna byta ut huvudgudstjänstens gudstjänstordning och/eller psalmer/församlingssånger för ett visst tillfälle eller under en viss tid. Beslut fattas av kyrkoherden efter samråd med församlingens präster och kyrkomusiker och efter medgivande av kyrkorådet eller församlingsrådet. Ett sådant beslut ska genast anmälas till domkapitlet. Om det finns särskilda skäl får domkapitlet ändra eller upphäva kyrkoherdens beslut.

GUDSTJÄNSTBEGREPPEN I KYRKOORDNINGEN

För att göra reglerna i kyrkoordningen tydligare föreslås att gudstjänstbegrepp som överensstämmer med kyrkohandboken användas i större utsträckning än idag. I kyrkoordningen används för närvarande en rad olika gudstjänstbegrepp, som i vissa fall gör regleringen otydlig, då det är oklart vilken sorts gudstjänst bestämmelsen i fråga avser att reglera.

I 17 kap. i kyrkoordningen används idag begreppet ”gemensamma gudstjänster” i några bestämmelser. Bl.a. står det i 17 kap. 12 § att församlingens gemensamma gudstjänster ska ledas av den som är behörig att utöva uppdraget som präst i Svenska kyrkan. Samtidigt finns möjligheten för andra än präster att leda församlingens gemensamma gudstjänster enligt 17 kap. 13–14 §§.

Frågan är vad som menas med ”gemensamma gudstjänster” i 17 kap. I förarbetena till kyrkoordningen anförs bl.a. följande. ”Med församlingens gemensamma gudstjänster avses en mängd olika gudstjänster som har det gemensamt att alla direkt inbjuds att dela. Det är alltså fråga om gudstjänster som i regel är offentligt utlysta. Till församlingens gemensamma gudstjänster hör utöver huvudgudstjänsten t.ex. musikgudstjänster, helgmålsböner och temamässor och temagudstjänster av olika slag. Däremot avses inte de kyrkliga handlingarna dop, vigsel och begravning även om också dessa är församlingsgudstjänster och firas offentligt. När det gäller den direkta inbjudan att delta sker det i regel på ett annat sätt än ifråga om församlingens gemensamma gudstjänster. I stor utsträckning motsvarar begreppet församlingens gemensamma gudstjänster det som har kallats¹ Den allmänna gudstjänsten.” (CsSkr 1999:3 s. 2–387) I många fall borde således uttrycket ”församlingens gemensamma gudstjänster” kunna bytas ut mot ”den allmänna gudstjänsten”. Vid en närmare granskning av de bestämmelser detta skulle kunna

---

1. Det bör noteras att begreppet ”Den allmänna gudstjänsten” används i den nuvarande kyrkohandboken, som var i kraft när kyrkoordningen tillkom.

vara aktuellt för framkommer dock att frågan är något mer komplicerad än så.

Enligt 17 kap. 1 § ska gudstjänst i församlingen firas ”i form av huvudgudstjänster, kyrkliga handlingar och andra gemensamma gudstjänster”. Med ”andra gemensamma gudstjänster” torde här inte avses det som enligt gällande kyrkohandbok och kyrkohandboksförslaget benämns Den allmänna gudstjänsten, då kyrkliga handlingar de facto inte är sådana allmänna gudstjänster. I stället visar bestämmelsen på det faktum att både huvudgudstjänster och kyrkliga handlingar är gemensamma gudstjänster för församlingen (givetvis med undantag för bikten). Ordet ”gemensamma” verkar här användas på det sätt som ordet används i dagligt tal. För att förtydliga vilka gudstjänstformer Svenska kyrkan har, föreslås en ändring i 17 kap. 1 § på så vis att det i denna regleras att det i församlingen ska firas gudstjänst i form av den allmänna gudstjänsten, i vilken huvudgudstjänst ingår, kyrkliga handlingar och andra gudstjänster.

I 17 kap. 12–14 §§ verkar ”församlingens gemensamma gudstjänster” ha en skiftande innebörd. Då bestämmelsernas rubrik är ”Vem som får leda en gudstjänst” kan det lätt leda till slutsatsen att bestämmelserna rör gudstjänster i stort, alltså huvudgudstjänster, kyrkliga handlingar och andra gudstjänster. Kyrkliga handlingar omfattas dock inte av bestämmelserna i 17 kap. 12–14 §§, vilket framgår i av 17 kap. 13 § andra stycket och 17 kap. 14 § tredje stycket. Vidare framgår av respektive kyrkoordningskapitel avseende de kyrkliga handlingarna vilka som får leda sådana. Några andra gudstjänster än de som benämns Den allmänna gudstjänsten verkar inte omfattas av bestämmelserna i 17 kap. 12–14 §§. Rubriken föreslås därför ändras till ”Vem som får leda den allmänna gudstjänsten”.

I 17 kap. 12 § torde man med ”församlingens gemensamma gudstjänster” mena sådana gudstjänster som enligt kyrkohandboken

faller under begreppet ”Den allmänna gudstjänsten”. Detta föreslås därför förtydligas i bestämmelsen, och första stycket föreslås lyda ”*Den allmänna gudstjänsten* ska ledas av den som är behörig att utöva uppdraget som präst i Svenska kyrkan.” Vidare föreslås en konsekvensändring i andra stycket, så att det där framgår att 13 och 14 §§ avser den allmänna gudstjänsten.

Enligt 17 kap. 13 § får biskopen ge tillstånd åt någon som är döpt och tillhör Svenska kyrkan att predika och leda de gemensamma gudstjänsterna i vissa eller alla församlingar i stiftet. Ett sådant tillstånd får ges åt den som utbildas till präst eller som har rekommenderats av en kyrkoherde. Tillståndet får inte avse sakramentsförvaltningen eller att leda kyrkliga handlingar. Biskopens tillstånd är alltså av mer generell karaktär. Det som avses med ”de gemensamma gudstjänsterna” i 17 kap. 13 § torde vara det som både i gällande handbok och i kyrkohandboksförslaget benämns Den allmänna gudstjänsten. Bestämmelsen föreslås därför ändras så att detta framgår.

Svårare blir det i 17 kap. 14 §, som gäller det mer specifika tillstånd som en kyrkoherde får ge åt någon som är döpt och tillhör eller är anställd för en församling i pastoratet att predika och leda gudstjänsten vid en viss eller vissa av de gemensamma gudstjänsterna i någon av pastoratets församlingar. Inte heller ett sådant tillstånd får avse sakramentsförvaltning eller att leda de kyrkliga handlingarna. Tillståndet får heller inte ges om frågan har prövats av biskopen enligt 13 § första stycket och biskopen har vägrat tillstånd. Kyrkoherden ska för varje år anmäla till biskopen vilka som har fått ett sådant tillstånd och vilka gudstjänster det har gällt.

Av ordalydelsen i 17 kap. 14 § kan man lätt få intrycket att kyrkoherdens tillstånd avser det som enligt nu gällande kyrkohandbok och enligt kyrkohandboksförslaget benämns Den allmänna gudstjänsten, där alltså huvudgudstjänst ingår. Samtidigt framgår av förarbetena att avsikten inte är att kyrkoherdens tillstånd ska gälla

de former för huvudgudstjänst som finns i kyrkohandboken (CsSkr s. 2–389). Det är enligt förarbetena naturligt att kyrkoherdens tillstånd avser gudstjänstformen söndagsbön/veckobön, som i nu gällande kyrkohandbok är en given form för en gudstjänst avsedd att ledas av någon som inte är präst, eller exempelvis helgsmålsbön (CsSkr s. 2–180). Detta har bl.a. sin bakgrund i den bestämmelse som tidigare fanns i kyrkoordningen om sammanlysning av huvudgudstjänst (se ursprunglig lydelse av 17 kap. 3 §). I de fall församlingens huvudgudstjänst flyttades till en annan församling (sammanlysning) skulle, enligt samma bestämmelse, en gudstjänst ändå firas i församlingen under veckan. Möjligheten för kyrkoherden att ge tillstånd enligt 17 kap. 14 § skulle bl.a. ha kunnat vara för en sådan gudstjänst, som en möjlighet till ett breddat ansvarstagande för församlingens gudstjänstliv (CsSkr s. 2–176).²

I kyrkohandboksförslaget från 2012 liksom i det reviderade förslaget 2016 framgår att det är möjligt för en lekman att leda huvudgudstjänsten och formerna för detta anges i anvisningstexten. I 17 kap. 14 § föreslås därför att kyrkoherden ska kunna ge ett sådant tillstånd även för ledande av huvudgudstjänst, men för visst tillfälle eller viss tid. Detta får också ses som en kodifiering av praxis. Enligt vad som har erfarits så har inte 17 kap. 14 § använts i enlighet med förarbetsuttalandena utan i enlighet med bestämmelsens ordalydelse, alltså att kyrkoherdens tillstånd kan gälla för predikan eller ledning även av huvudgudstjänst.

Vidare finns i 43 kap. 1 § benämningarna ”offentliga gudstjänster och andaktsstunder”, något som inte används i kyrkoordningen i övrigt och som inte heller har någon motsvarighet i nuvarande kyrkohandbok eller i kyrkohandboksförslaget. Bestämmelsen föreslås därför ändras så att den i stället reglerar gudstjänster i allmänhet.

---

2. 17 kap. 3 § fick sin nuvarande lydelse vid strukturförändringarnas genomförande (SvKB 2012:14). Enligt nu gällande ordning ska det i varje församling som inte ingår i ett pastorat och i varje pastorat firas en huvudgudstjänst alla söndagar och kyrkliga helgdagar om inte domkapitlet för visst tillfälle har medgivit någon annat. För ett pastorat ska domkapitlet i församlingsinstruktionen besluta vad som ska gälla beträffande huvudgudstjänster i församlingarna.

Lydelsen föreslås bli följande: ”I samband med *gudstjänst* får kollekt tas upp för att stödja Svenska kyrkans verksamhet eller någon annan verksamhet som kan anses angelägen för Svenska kyrkan.”

Ett möjligt problem med att i vissa fall använda begreppet ”gudstjänst” i kyrkoordningen är att ”Gudstjänst” i kyrkohandboksförslaget är en av de tre gudstjänstordningar enligt vilken man kan fira huvudgudstjänst. När gudstjänstordningen benämns i kyrkohandboksförslaget har den dock alltid inledande versal (”Gudstjänst”).

KYRKOHANDBOKENS NAMN

Kyrkohandboksförslaget avser den del som motsvarar *Den svenska kyrkohandboken I*. Arbetet med en ev. omarbetning av *Den svenska kyrkohandboken II* är ännu inte påbörjad och den delen kommer att fortsätta att gälla. Om kyrkomötet beslutar i enlighet med kyrkohandboksförslaget kommer, åtminstone under en övergångsperiod, *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I* gälla parallellt med *Den svenska kyrkohandboken II*.

Då både del I och del II av nu gällande kyrkohandbok var i kraft när kyrkoordningen antogs, benämns kyrkohandboken i kyrkoordningen som *Den svenska kyrkohandboken*. Om nu liggande kyrkohandboksförslag beslutas av kyrkomötet skulle man behöva byta ut detta begrepp mot *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I och Den svenska kyrkohandboken II*. En möjlighet är att i en införandebestämmelse ange att man med *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* avser både *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del I och Den svenska kyrkohandboken II*, i avvaktan på att även *Den svenska kyrkohandboken II* revideras. Detta föreslås därför.

I inledningstexten till 18 kap. använder man inte gudstjänstböckernas fullständiga benämningar, utan skriver ”kyrkohandboken”,

”psalmboken”, ”evangelieboken” och ”bönboken”. Det skulle underlätta om man även i bestämmelserna skulle kunna använda dessa uttryck. Ett förslag till ändring skulle då lämpligen vara att de fullständiga namnen på böckerna anges i 18 kap. 1 § med de kortare benämningarna inom parentes. I de följande bestämmelserna i 18 kap. skulle då de kortare benämningarna användas. Samma ändring föreslås också göras i 17 kap., så att man också där använder begreppet ”kyrkoandboken” i stället för den längre benämningen. Detta görs också på något ställe i 17 kap. redan idag (se 17 kap. 8 § andra stycket).

VÄLSIGNELSE ÖVER REGISTRERAT PARTNERSKAP

Det bör noteras att enligt övergångsbestämmelserna till SvKB 2009:2 ska bestämmelsen i 23 kap. 4 § i dess äldre lydelse fortsätta att gälla till dess kyrkomötet fattar beslut om en ny kyrkoandbok. Enligt 23 kap. 4 § i dess äldre lydelse, som alltså fortfarande gäller, får kyrkostyrelsen utfärda bestämmelser om utformning och användning av en ordning för välsignelse över registrerat partnerskap. Kyrkostyrelsen har genom SvKB 2006:16 fattat beslut om sådana bestämmelser.

I kyrkoandboksförslaget finns förslaget att välsignelse över registrerat partnerskap ska följa samma ordning som välsignelse över äktenskap som ingåtts borgerligt eller enligt annan ordning, med undantag för Inledningsord och Bön över ringen/ringarna, där ordet ”äktenskap” byts ut mot ”partnerskap”.

BESLUT OM HUVUDGUDSTJÄNSTENS FORMER, UPPBYGGNAD, UTFORMNING OCH ALTERNATIVA MOMENT

Slutligen bör något sägas om de beslut rörande huvudgudstjänsten som finns i 17 kap. 6 och 8 §§.

Enligt 17 kap. 6 § får kyrkorådet i en församling eller församlingsrådet besluta vilka i Den svenska kyrkohandboken angivna former av huvudgudstjänst som utöver högmässa ska användas i församlingen. Beslut fattas efter samråd med församlingens präster och kyrkomusiker. Bestämmelsen poängterar högmässans särställning. Enligt nu gällande kyrkohandbok finns tre huvudgrupper av huvudgudstjänster: Huvudgudstjänster med nattvard, Huvudgudstjänster utan nattvard samt Särskilda huvudgudstjänster. Det finns tre angivna former för Huvudgudstjänster med nattvard: Högmässa, Söndagsmässa och Familjemässa. Även för Huvudgudstjänster utan nattvard finns tre former angivna: Högmässogudstjänst, Söndagsgudstjänst och Familjegudstjänst. De två former för Särskilda huvudgudstjänster som finns angivna i den nu gällande kyrkohandboken är Julotta och Långfredagsgudstjänst.

De huvudformer för Den allmänna gudstjänsten som finns enligt kyrkohandboksförslaget är Högmässa, Mässa och Gudstjänst, enligt vilka huvudgudstjänst kan firas. Sedan finns – utifrån ordningarna för Högmässa och Mässa/Gudstjänst – även ordningar för Julotta, Långfredagsgudstjänst och Påsknattsmässa angivna. – Till synes har således de i handboken angivna former av huvudgudstjänster utöver högmässa som församlingens kyrkoråd eller församlingsråd får besluta om ska användas utöver högmässa minskat. Samtidigt bör tilläggas att kyrkohandboksförslaget innehåller alla de former som idag står till buds för firande av huvudgudstjänst. Däremot är kyrkohandboksförslaget disponerat på ett annat sätt än nuvarande kyrkohandbok, vilket får följden att de former som församlingens kyrkoråd alternativt församlingsråd har att välja mellan är färre till antalet.

Enligt 17 kap. 8 § första stycket är det kyrkoherden som beslutar om huvudgudstjänstens uppbyggnad och utformning. Ett sådant beslut föregås av samråd med församlingens kyrkoråd eller församlingsråd, präster och kyrkomusiker. Det bör poängteras att det inte finns någon bestämmelse i kyrkoordningen om möjlighet för

kyrkoherden att delegera ett sådant beslut. Detta får till följd att en kyrkoherde i en mycket stor enhet, exempelvis ett stort pastorat, troligtvis inte har möjlighet att delegera beslut om huvudgudstjänstens uppbyggnad och utformning till de arbetsledande komministerrarna i pastoratets församlingar.

Enligt 17 kap. 8 § andra stycket är det den präst som leder gudstjänsten (vilket här måste anses syfta tillbaka på ”huvudgudstjänsten”) som beslutar vilka av kyrkohandbokens alternativa moment som ska användas. I kyrkohandboksförslaget finns angivet vilka moment som är fasta alternativt fakultativa i huvudgudstjänst, ofta beroende av om det är frågan om Högmässa eller Mässa/Gudstjänst. Om nuvarande bestämmelse appliceras på kyrkohandboks-förslaget så blir det kyrkoherden som, efter samråd ska besluta om de fakultativa momenten. Vilket alternativ som sedan ska användas inom det fasta eller fakultativa momentet beslutar den präst som leder gudstjänsten om. Därför föreslås ett tillägg i 17 kap. 8 §, som klargör att det är de alternativ inom varje moment som den präst som leder gudstjänsten beslutar om. I övrigt föreslås inga ändringar i de ovan nämnda bestämmelserna då de torde fungera även med den struktur som kyrkohandboksförslaget har.

Kyrkostyrelsen beslutade i december 2015 att ett reviderat kyrkohandboksförslag skulle gå på remiss våren 2016. Förslaget är en omarbetning av 2012 års förslag.

I den här kommentarsvolymen redovisas kyrkohandboksrevisionens uppdrag från Kyrkostyrelsen, arbetsformer och process. Principiella överväganden diskuteras, till exempel barnperspektiv och teologiska, språkliga och musikaliska perspektiv. Förändringar i kyrkohandboksförslaget uppmärksammas, liksom följdändringar i kyrkoordningen.

Syftet med dessa kommentarer är att vara ett underlag för att remissinstanserna ska kunna sätta sig in i och bedöma det reviderade kyrkohandboksförslaget.

Avsikten är också att de avvägningar som beskrivs i denna volym ska vara ett bidrag till samtal om gudstjänst i församlingarna.